

El *tornall*: institució civil juridicoconsuetudinària, patró superficiali tradicional de caràcter agrari i mesura històrica immemorial pròpia de les Pitiüses

per Àngel Custodio Navarro Sánchez¹

Al notari jubilat José Cerdá Gimeno, mestre en i de Dret Civil pitiús.
In honorem.

I. Introducció

Com a institució viva en l'ús quotidià i en la memòria col·lectiva a les Pitiüses, a propòsit de les segregacions, divisions i parcel·lacions de les finques, tenim la figura anomenada del *tornai* o, en català normatiu, *tornall*, com a forma o patró de mesurar, dividir, *pensar* i comptar la terra a Eivissa i Formentera: és a dir, es tracta de la mesura superficial típica del país a més a més del sistema modern metricodecimal. En el fons també es tracta materialment d'una institució civil juridicoconsuetudinària de caire agrari, com a Navarra i el seu règim foral ho és l'anomenada *robada de tierra*, qüestió que ni la Llei 12/2014, de 16 de desembre, agrària de les Illes Balears ni l'actual Llei 3/2019, de 31 de desembre, agrària de les Illes Balears, no han tengut en compte (ni el que significa com a paràmetre superficiali tradicional), en absolut.

En efecte, el *tornai* o *tornall* és símbol de ruralitat, és a dir de pagesia, a les Pitiüses. I així es deriva de la definició que fa el *Diccionari Català-Valencià Balear* d'Alcover i Moll, d'ara endavant DCVB.

Així, en definir el *tornai* diu: *V. tornall*. I respecte a *tornall* a la volta, indica, segons l'accepció sisena d'aquest Diccionari: «mesura superficial agrària, porció quadrada de terreny

de trenta passes de cada costat, o sia, nou-centes passes quadrades».

I assenyalava que la procedència de la veu és Eivissa. Disponible en línia a: <http://dcvb.iecat.net/tornall>.

Segons l'*Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*, un *tornall* «és un quadrat de 30 passes per cada costat, és a dir, 900 passes quadrades, que corresponen a 550 m²». Disponible en línia a: <http://www.eeif.es/veus/tornall/>.

La particular relació del Dret tradicional pitiús amb la cultura autòctona, precisament per ser això, l'*autòctona* i per ser aqueix Dret, el *propí*, quedà palesada ja a l'any 1932 en aquest text publicat al *Diario de Ibiza*, per l'enginyer agrícola José Llovet el 26 de març de 1932, intitulat *Comentando unos ensayos*, tot parlant llavors del *tornai*, i va dir una cosa que feim nostra plenament ara, en l'any 2019, a propòsit de la preservació de la tradició jurídicaconsuetudinària pitiüsa i tot allò que comportava, i comporta, inclosa la figura del *tornall*:

«Todos poseemos, cada cual en nuestra comarca [a les nostres illes, per extensió], unas prácticas tradicionales que por el mero hecho de haber llegado hasta nuestros días [1932] demuestran tener su justificación y ser seguramente lo mejor que se ha ensayado, por cuya razón no es fácil ni conviene sustituirlas por otras hasta que hayan demostrado ser superiores».

II. Institució jurídica tradicional pròpia de les Pitiüses

Es tracta d'una institució encara vigent en els nostres dies (escrita moltes vegades amb ortografies di-

verses com ara *tornai* o *turnai* en singular, i en plural *tornais* o *turnais* o, fins i tot, *tornays* o *turnays*, segons la pronúncia del català pitiús; i que el dialectòleg Joan Veny, al llibre *Aproximació al dialecte eivissenc* [any 1999] recull amb la forma general escrita de *tornai*);² paraula i concepte que es manté en la memòria col·lectiva a Eivissa i a Formentera, a propòsit de la plasmació física i mental de segregacions, divisions i parcel·lacions de les finques, com a forma o patró de dividir, mesurar, *pensar* i comptar la terra (és a dir, estam davant la mesura superficial típica del país i els múltiples o, a l'inrevés, els submúltiples o fraccions dels *tornais* o *tornalls*).

Sembla una obvietat haver-ho de dir, però la recent legislació agrària aprovada pel Parlament de les Illes Balears, i que finalment es va fer efectiva amb les esmentades Lleis agràries (la de 2014 i la recent de 2019), havia d'haver assumit plenament la figura pitiüsa tradicional com a paràmetre superficiali en rústica, per anar íntimament lligada a la terra i a l'hàbitat rural pitiús, i no haver imposat, en el fons, una mesura que si bé s'expressa en m², és a dir en el sistema modern metricodecimal o general estàndard, resulta aliena a les dos illes

1. Secretari habilitat nacional del Consell Insular de Formentera. Professor associat de Dret Civil a la UIB (2002-2009) i de Dret Administratiu (2009-actualitat). Lletrat del Consell Insular d'Eivissa i Formentera, excedent. Vocal del Consell Assessor de Dret Civil de les Illes Balears. Vocal del Consell Assessor de Patrimoni Cultural Immaterial de les Illes Balears.

2. Veny, J. (1999). *Aproximació al dialecte eivissenc*. Palma (Mallorca): Editorial Moll, 182 p. La cita a la p. 135, de la següent manera: «L'especificitat del lèxic eivissenc: [...] b) Petit vocabulari. Segueix un breu elenc de peculiaritats onomasiològiques, qualcuna sense registrar en els reculls lexicogràfics catalans: [...] *tornai*, 'mesura agrària equivalent a 30 passes quadrades'. [...]»

Pitiüses, com veurem tot seguit, perquè el patró superficiali —els actuals 14.000 m² de superfície mínima de la parcel·la per a poder fer edificacions agràries, no cases tipus *xalets*— es basa en la figura mallorquina de les quasi dos *quarterades*.

En efecte, una *quarterada* és, segons el citat DCVB, una «mesura agrària equivalent a 71'031 àrees; consta de 400 destres quadrats, es divideix en quatre quartons, i el quartó en quatre horts (Mallorca)»; isponible en línia a: <http://dcvb.iecat.net/quarterada>; dialectalment, «corturada» (a Mallorca); mesura inexistent de en absolut a les Pitiüses, on no s'empren les *quarterades* sinó la típica i tradicional, com és conegut i del tot notori, inconcús, dels *tornalls*.

Tot aquest èmfasi en explicar-ho ens serveix per explicitar les diferències i la manifesta desproporció en superfície entre el que significa una *quarterada* (pròpia de Mallorca i del seu Dret agrari tradicional) i el que significa un *tornall* (propi de les Pitiüses i del seu Dret agrari tradicional), amb realitats agràries i socioexistencials ben diverses, com és més que notori, per la pròpia superfície illenca i l'extensió superficial de les finques rústiques a les Pitiüses (l'escala territorial pròpiament), per una banda, i a Mallorca i Menorca per l'altra.

Es tracta, en el fons, del pòsit o llegat del que significa el sistema d'hàbitats peculiars de les Pitiüses (la base física territorial i l'escala superficial de divisió de la terra), qüestió innata i respectada, assumida de manera manifesta, pel Dret Civil d'Eivissa i Formentera. I pels sentiments col·lectius.

Fins i tot, les diferències de caràcter i tarannà agrari al si de l'arxipèlag també es plasmaren, d'acord amb el llegat històric i jurídic, en la pròpia expressió física i econòmica de les explotacions al món agrari en cadascuna de les Illes: a Mallorca per mitjà del sistema de l'anomenada *possessió*, i la concepció de la diversitat de *predis* a *foravila*;³ a Menorca, amb les anomenades *estàncies* o *llocs*, expressió de riquesa rústica i pecuària, i a les

Batent a l'era, a Formentera. Fotografia de Rafel Bataller i Giralt. Fons Rafael Bataller. Arxiu Municipal de Blanes (AMBL)

Pitiüses, com a molt, en alguns casos amb les anomenades *hisendes* o *hisendes a majoral* (conforme al costum), si bé, com és conegut, el més comú és parlar, simplement, de viure i treballar al camp i, per tal de referir-se a les construccions tradicionals que s'hi ubiquen, dir-ne *cases pageses*, sense més afegits i, l'exemple extrem d'allò petit, les *pallisses*, en un hàbitat rural ja dispers en ell mateix, on la dispersió de l'hàbitat és un element estructural de la realitat rural a Eivissa i a Formentera.

L'anterior evidència, en particular a propòsit de les diferències superficials en el parcel·lari entre les Balears estrictes i les Pitiüses, és una realitat incontrovertible en el plànol geogràfic i de consciències col·lectives, i així s'ha manifestat fins i tot pels tractadistes que històricament ho han estudiat.

En efecte, així ho assenyalà ja en el seu moment l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria en la seua magna obra *Die Balearen in Wort und Bild*

geschildert (1869-1891), de manera resumida *Die Balearen* [*Les Balears. Descrites per la paraula i la imatge*] i que és la plasmació i expressió de bona part del saber geogràfic sobre el conjunt de l'arxipèlag a la darrerria del XIX.

I, així, a propòsit d'Eivissa (i, per l'evidència, també ho seria respecte de Formentera, més petita encara), va dir, en el primer volum de l'obra, intitulat *Die alten Pityusen* [*Les antigues Pitiüses*], el següent:⁴ «Les finques d'Eivissa són en general poc extenses; la més gran de totes està declarada en 500 tornalls (1 tornall, mesura superficial eivissenca, un poc més [sic, per menys] de 6 àrees) de superfície».

També ho palesà, més recentment, l'Exposició de Motius de la Llei 7/1992, de 23 de desembre, de modificació de determinats articles de la Llei 1/1991, de 30 de gener, d'espais naturals i de règim urbanístic de les àrees d'especial protecció de les Illes Balears (LEN), que assenyalà el següent: «La realitat cadastral de les illes d'Eivissa i For-

3. Inclosos els antic oficis i treballs, feines totes de i a la pagesia mallorquina, amb *senyors*; i *amos* i *madones*; *missatges*; *jornalers* i *jornaleres*; *roters* i, fins i tot, la figura del *garriguer*, avui pur passat, record de móns i èpoques ja superades, i trànsit tot, en moltes ocasions, de consideracions pròpies del règim *quasi* senyorial o directament senyorial; en complet i absolut desús.

4. Així apareix en la traducció de l'esmentat text, *Les Balears. Descrites per la paraula i la imatge*, Lluís Salvador d'Àustria. I, 61. Volum I, *Les antigues Pitiüses*, i al qual hem accedit a partir de la traducció catalana de l'original *Die Balearen*, en alemany. Edició catalana de Promomallorca Edicions SL, 1999.

mentera demostra que de la forta parcel·lació haguda en aquelles illes, la majoria de les finques existents en les mateixes no assoleix el mínim de 200.000 metres quadrats exigits per l'esmentat article, i no hi existeixen pràcticament el que podria anomenar-se latifundis, al contrari del que succeeix a Mallorca i Menorca, on l'estructura agrària és completament diferent i sí que hi ha finques de grans superfícies, especialment a les zones objecte de protecció per l'esmentada Llei».

I així ho ha assenyalat també la professora titular de Dret Civil de la UIB Francesca Llodrà Grimalt, experta jurista mallorquina, al treball intitulat *Estudi sobre la formació i les fonts del Dret Foral Pitiús* (2006-2007),⁵ inèdit encara ara, i al qual molt amablement hem pogut accedir, on hi ha referències a la figura del *tornall*, així: «15) Legajo 543 Any 1933, n.º 38 (Auto 15-03-1933). Nom a la portada: Autorització per alienació de béns. Descripció del cas: Finca Can Frit a la parròquia i terme de Sant Antoni Abat. Finca amb bosc de fusta de mala qualitat. Extensió de 242 tornais. Es sol·licita poder-ho alienar per part de la mare dels nus propietaris que són menors d'edat. S'autoritza la venda. Observació personal: S'utilitza l'antiga mesura dels tornais: 1 tornai són [sic, sobre unes] 6 àrees».

No se'ns amaga el referir que parlar de les institucions juridico-tradicionals pitiüses ens du a esmentar formes de vida i de comportament, amb repercussió jurídica evident, en desús irremeiable o quasi irremeiable, com ara les institucions tradicionals relatives a les mesures del pes, de la capacitat i de la llargària, pròpies de les Pitiüses, avui bastant oblidades, però no totes i completament, ja que encara se'n mantenen certs usos; o sobre

els treballs típics de la pagesia i, fins i tot, és possible parlar d'un Dret consuetudinari de caràcter mercantil (el relacionat amb les transaccions que s'hi realitzen dels productes de la terra, dels animals o de la mar, i la seua instrumentació econòmica i la vivència del passat).

L'escala agrària d'Eivissa i la de Formentera apareix, en fi, descrita en el Preàmbul del recent Decret 40/2015, de 22 de maig, pel qual es regula el Catàleg d'aliments tradicionals de les Illes Balears, model·lic pel que fa a la descripció de l'actual realitat economicoproductiva a les Pitiüses (si bé, pel que fa al fons, el Decret vulnera, de manera flagrant, el repartiment competencial atribuït *ex Estatuto* als Consells Insulars). Reproduïm ara la part relativa a Eivissa i a Formentera, i hom ja es pot fer una idea de tot, inclosa la qüestió de les extensions superficials agràries aquí, front a Mallorca i Menorca: «Eivissa es caracteritza per un predomini de l'explotació petita i mitjana. És una terra d'ametllerars, que ocupen una superfície d'un 10 %, i de garrovers, oliveres i vinyes, que completen el paisatge. Les cases rurals en règim de propietat són el centre de les explotacions agrícoles, i s'hi cultiva una gran varietat de productes en petites quantitats. Així i tot hi ha una preponderància de la patata, la lletuga, la tomàtiga [sic, per *tomata*]⁶ i la síndria. Els fruiters tenen importància, especialment els cítrics, que representen més d'un 50 % dels fruiters cultivats. El cultiu de la vinya va en augment com a conse-

qüència de la importància que ha adquirit recentment l'elaboració de vins. La ramaderia està representada sobretot pel ramat oví, que suposa tres quartes parts de tot el ramat, seguit pel cabrum i el porcí. L'elaboració de formatges i embotits dona un valor afegit a la ramaderia. Els vins de la terra, el flaó i les Hierbas ibicencas [sic, en castellà] són productes emblemàtics que queden implícitament associats a l'illa, tant per als eivissencs com per a la multitud de persones que la visiten.

»Formentera es veu condicionada pel clima àrid. Les explotacions són petites parcel·les conreades pels propietaris i limitades per parets de pedra. En alguns casos compatibilitzen l'activitat agrària amb la pesca. Hi ha pocs arbres cultivats, entre els quals destaca la figuera, però sí plantacions de vinya. Es cultiven cereals i farratges destinats al ramat, format majoritàriament per ovelles i cabres. El vi, el formatge, el flaó, la mel i el peix sec són productes tradicionals molt singulars i representatius».

A propòsit de les mesures tradicionals pitiüses, resulta del màxim interès la informació que ens proporciona l'*Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*; en concret, la informació subministrada, dins la lletra *m*, amb la veu *mesures* (considerat o qualificat com *cultura popular*, pels redactors de l'Enciclopèdia); disponible en línia a <http://www.eif.es/veus/mesures/> i amb prou informació costumista.

A més a més, hi ha informació addicional o complementària a *El Pitiús, Almanaque para Ibiza y Formentera* (1945-1979), de l'escriptor i periodista eivissenc Joan Castelló Guach, que tant va fer per la cultura autòctona pitiüsa en el període històric esmentat, tot i que residia a Mallorca; almanac que es va tornar a editar en un llibre conjunt com a edició commemorativa del centenari del naixement de l'esmentat Castelló Guasch (1911-1984), l'any 2011, amb introducció de l'historiador eivissenc i director de l'*Enciclopèdia*, Felip Cirer Costa.

En concret, ens remetem al que diu *El Pitiús, Almanaque para*

5. Llodrà Grimalt, F. (2007). *Estudi sobre la formació i les fonts del Dret Foral Pitiús* (2006-2007). Beca d'investigació sobre el Dret Foral d'Eivissa i Formentera convocada pel Consell Assessor per al Manteniment, la Conservació i la Defensa del Dret Foral d'Eivissa i Formentera en 2006. Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Inèdit.

6. La redacció del text, des de Mallorca, fa que aparegui la paraula *tomàtiga*, típicament mallorquina, i no, com calia, la pròpia de les Pitiüses, *tomata*, tot conformement amb l'establert en l'Estatut d'autonomia de les Illes Balears i en la Llei de normalització lingüística de 1986, per a una matèria com aquesta, on el lèxic autòcton s'ha d'emprar sempre, tot atenent a l'illa de què es tracta; per visibilitzar aquesta riquesa del català de cada illa, i conforme a la regla establerta a l'article 3.3 de la Constitució i als articles 24.2, 34 i 35 de l'Estatut, relativa a la protecció i ús efectiu de les modalitats insulars del català, i la tradició literària autòctona, expressió de tradició i del llegat històric illenc, interioritzat per cadascú.

Ibiza y Formentera 1969, p. 3-5, amb un text cabdal, d'importància clau per al Dret consuetudinari no compilat propi de les Pitiüses intitulat «Apuntes sobre las medidas y pesas que se usaban y se usan en Ibiza, como propias del país y su equivalencia con las del sistema métrico decimal», de Vicente Torres Riera. Hi ha referència molt detallada a les mesures lineals, superficials, de capacitat (per a àrids, per a líquids, per a olis), ponderals i de volum.

Al respecte digué:

«Apuntes sobre las medidas y pesas que se usaban y se usan en Ibiza, como propias del país y su equivalencia con las del sistema métrico decimal:

LINEALES.-
[...]

SUPERFICIALES.- La media cana cuadrada, que vale 0,611524 metros cuadrados.

El tornai.- [...].

La operación de medir un campo se traduce en Ibiza, por *tornejear*, mejor dicho *torneietjar* como calificamos los ibicencos.

El tornai es un cuadrado de 30 pasos lineales de lado, o sean 900 pasos cuadrados, considerando el paso de 4 palmos y el metro de 5 palmos lineales de cana, por tanto de menos longitud que la del metro actual.

Según se ha expresado, el *tornai* es una medida cuadrada; pero impropia, en algunos casos, la gente del campo califica de *tornai* la medida lineal de 30 pasos. Aparte de este calificativo, existe *sa tornaiada* que es la parte de terreno que, al efectuarse la siembra a voleo (*arruix* o *aixam*), se diseña con la azada abriendo unos pequeños surcos superficiales denominados *seions*, distantes tres o cuatro pasos uno de otro, en línea recta, al objeto de saber hasta que límite se ha echado la semilla.

El *jornal*, equivale a 4 o 5 *tornais* y es la extensión de terreno que, según su calidad, labra con el arado primitivo de madera, un par de bestias de labor en un día.

El *tornai* que actualmente [1969] se aplica en Notarías y Registro de la Propiedad, equivale a 5 áreas, 50 centiáreas y 37 decímetros cuadrados (los decímetros se desprecian) o sean 550 metros cuadrados, según la siguiente:

Tabla de reducción de las antiguas medidas superficiales ibicencas a las del sistema métrico decimal:

Tornais	Ha.	a.	ca.	dm².
1	"	5	50	37
2	"	11	00	74
3	"	16	51	11
4	"	22	01	48
5	"	27	51	85
6	"	33	02	22
7	"	38	52	59
8	"	44	02	96
9	"	49	53	33
10	"	55	03	70
20	1	10	07	40
30	1	65	11	10
40	2	20	14	80
50	2	75	18	50
60	3	30	22	20
70	3	85	25	90
80	4	40	29	60
90	4	95	33	30
100	5	50	37	00
200	11	00	74	00
300	16	51	11	00
400	22	01	48	00
500	27	51	85	00
600	33	02	22	00
700	38	52	59	00
800	44	02	96	00
900	49	53	33	00
1000	55	03	70	00

Nota. Las fracciones de decímetros se desprecian.

[...]

Error sobre el tornai.- No falta quien atribuye al tornai la equivalencia de 576 metros cuadrados (24 x 24 m), por no tener en cuenta que el palmo es con referencia a la cana.

DE CAPACIDAD.-
[...]

PONDERALES.-
[...]

DE VOLUMEN.-
[...]

A més a més, en *El Pitiuso, Almanaque para Ibiza y Formentera 1969* també hi ha remissió al que digué el registrador de la propietat Víctor Navarro Reig en el llibre *Costumbres en las Pithiusas*,⁷ de 1901,

7. Navarro Reig, V. *Costumbres en las Pithiusas (1901). Memoria que obtuvo el quinto premio en el Primer Concurso Especial, sobre Derecho Consuetudinario y Economía Popular*, concurs obert per la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas, per a l'any 1897.

compendi de tradició jurídica pitiüsa, i sobre el qual tornarem més endavant. Fins i tot hi ha una explicació prou clara, com és conegut, respecte al fet que els diners, en abstracte, a les Pitiüses s'anomenen, en tot moment, *sous*, ben diferent del que ocorre a Mallorca, on es compta i es pensa en *doblers* i es parla de *doblers*, la qual cosa és prou explicativa de la diversitat màxima en la matèria existent al si de l'arxipèlag; per exemple per pagar propietats agrícoles: «Al dinero, en abstracto, los ibicencos le llaman *sous* y expresan las cantidades del mismo por *duros*, *pesetas*, *reals de velló*, *canets* y *cèntims*».

Tot això acredita que, si bé hi ha institucions juridicoconsuetudinàries caigudes en l'oblit més absolut, i avui serien completa arqueologia jurídica o mer costumisme del passat, n'hi ha d'altres vives –llavors, i ara– com ocorre amb els *tornalls*, que es mantenen. Fins i tot en aqueix article d'*El Pitiuso* de 1969,

hi ha una referència d'ampliació –a propòsit del *tornall*– on textualment es diu: «Don Isidoro Macabich expone el significado y origen de nuestra medida agraria *el tornai*, en uso actualmente», tal com sortí publicat al *Diario de Ibiza*, núm. 17.796, del dijous 21 de desembre de 1950 i aquest darrer va recollir en la seua obra, en l'apartat dedicat al *Costumbrismo*.⁸ La cita sobre el *turnai* a la p. 128, tot explicant el perquè de la paraula, el significat i la pronúncia típica pitiüsa:

«Preguntan unos amigos: ¿De dónde procede la palabra *turnai*, que designa aquí una medida agraria de treinta pasos cuadrados?

Tornall (que entre nosotros lleva la pronunciación señalada por la normal conversión de la *o* átona en *u* y de la *ll* final en *i*), tiene, entre otros, los siguientes significados, en los diccionarios catalanes: Una división agraria. Un bastón con que se medía el estadal: superficie agraria menor que nuestro *tornai* y cuya equivalencia, en varas cuadradas, no es la misma en todas las regiones, según el Diccionario de la Academia.

Posiblemente, el nombre de dicho bastón medidor dio origen al de nuestra medida agraria. Cabiendo que el primero proceda de tornar, por el ir y venir con dicho instrumento –el *tornall*– en la tarea de la medición.»

L'esmentada *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera* dona informació addicional de contingut estrictament agrari sobre el *tornall*, el mateix que passa amb dos paraules més correlatives i relacionades amb la institució, com són *tornallada* i *tornallejar*, que igualment hem de citar ara, i tenen plena relació amb el que explicam. En concret es diu això, sobre els tres mots (disponibles en línia de la manera

següent: <http://www.eeif.es/veus/tornall/> o *tornallada* o *tornallejar*):

«Tornall: *m CULT POP*... [Ja transcrita més amunt la definició]. Deriva del verb *tornar* i abans de fer referència a mesures (*mesura*) donava nom a una feina agrícola: un tornall era el darrer solc que feia un llaurador quan deixava la llaurada i separava el tros llaurat del que encara en quedava pendent. També havia tengut l'ús de designar la llargada del solc; en posa com a exemple el *Diccionari català-valencià-balear* la frase "Els tornalls d'aquest sementer són més curts que el del costat".

«Tornallada *f CULT POP* Porció de terra marcada per petits solcs per ser sembrada a l'arruix i així saber el límit fins on ha arribat la llavor».

«Tornallejar *v tr LING* Mesurar un camp o un altre terreny, calcular de quants de tornalls és».

Són, en fi, nombrosos els arxius, tant a Eivissa com a Formentera, on la paraula *tornall* –en totes les seues formes i versions escrites– ha quedat documentada al llarg dels segles, inclosos els arxius més moderns de les respectives Cambres agràries, locals i insulars (hereves, a la volta, de les *Hermandades Sindicales de Agricultores y Ganaderos* de l'etapa franquista), avui dissoltes, i incorporats aqueixos arxius a les respectives Administracions, on resten palesos fins i tot els usos i costums jurídics, ja fos amb l'explotació de la terra per tercers mitjançant la típica institució pitiüsa de l'explotació *a majoral* (o *mijoral*), ja fos amb el patró superficiari que comentam i d'altres paràmetres de divisió de les superfícies agràries, inclòs el parcel·lari de rústica pròpiament dit, explicitat fins i tot –conservat– en les Oficines o dependències del Cadastre.

III. La no-contemplació del *tornall* a la legislació agrària autonòmica: l'assumpte davant del Tribunal Constitucional l'any 2015

Ja podem avisar que la no-consideració de la figura tradicional del *tornall* –i, sobretot, el que comporta

com a mesura tradicional i el bagatge superficiari que representa: l'agrarietat pitiüsa com a tal– per la *Llei agrària de les Illes Balears* va fer que, ni més ni menys, el Consell Insular de Formentera, sota la defensa del qui això escrigué (i, durant un temps, també de qui aleshores n'era lletrat, l'eivissenc Josep Costa i Rosselló), hagi dut l'assumpte al Tribunal Constitucional; amb un resultat desigual, després d'una tramitació prou prolixa, tot interposant el corresponent conflicte en defensa de l'autonomia local que a Formentera corresponia en matèria agrària.

En efecte, com es deriva del contingut material del que finalment es va aprovar com a Llei 12/2014, de 16 de desembre, agrària de les Illes Balears, és manifest que estam davant d'una Llei que si bé no regula *per se* institucions civils, hi té molta relació, tal com es deriva de la pròpia Llei estatal 19/1995, de 4 de juliol, de modernització d'explotacions agràries, que la Llei balear fa seua en nombroses ocasions i de la referència a institucions civils –compilades, com ara la *societat rural menorquina*, amb desconeixement d'altres, com ara l'*explotació a majoral*, pitiüsa– així com el fet de basar-se o inspirar-se en institucions consuetudinàries de mesura i divisió de la terra pròpies del Dret agrari mallorquí –*les quarterades*– amb desconeixement absolut d'altres –*els tornalls*, propis de les Pitiüses–, tot evidenciant una desproporció territorial manifesta, física i sociocultural, per tractar-se de realitats agràries completament diferents.

La impugnació principal que Formentera al·legà se centrà en els avantatges que la Llei atorga a les anomenades explotacions agràries preferents, que crea (i que tenen *ex lege* les *societats rurals menorquines*, com a tals i no les *explotacions a majoral* pitiüses, que no són esmentades mai, de cap manera, tot i les diverses al·legacions que es varen formular des del Consell Insular de Formentera i les esmenes que va fer la llavors diputada per Formentera, Margalida Font i Aguiló, al Parlament).

8. Macabich Llobet, I. (1960). *Historia de Ibiza. Costumbrismo*. I. CSIC. Patronato José María Quadrado. Instituto de Estudios Ibicencos. Imprenta Alfa. Palma (Mallorca). — (1966). *Historia de Ibiza. Costumbrismo*, II. CSIC. Patronato José María Quadrado. Instituto de Estudios Ibicencos. Imprenta Alfa. Palma (Mallorca).

També Formentera ho impugnà perquè, en establir-se de manera fixa en l'article 102.2.d de la Llei que la superfície mínima agrària de les parcel·les per a realitzar construccions de tipus agrari (no cases al camp tipus *xalets*), és la de 14.000 m², s'estava (s'està) partint de paràmetres basats en el Dret agrari mallorquí, amb la figura o el patró de les *quarterades*, sense considerar que a l'arxipèlag hi ha d'altres paràmetres propis del Dret agrari, en aquest cas i de manera ineludible, com ja hem explicat, el Dret agrari pitiús, amb la figura dels *tornalls*, que mereixien (mereixen) haver estat tinguts en compte, a les totes.

L'aprovació de la Llei agrària de 2014 va representar la derogació del Decret 147/2002, de 13 de desembre, pel qual es desenvolupa la Llei del sòl rústic de les Illes Balears, en relació amb les activitats vinculades amb la destinació o la naturalesa de les finques i el règim d'unitat mínima de cultiu. En aqueix Decret es fixava, a l'article 5, una exigència de dos *quarterades* exactes d'extensió superficial per a poder fer construccions agràries al conjunt de l'arxipèlag i també s'hi regulà el règim de les unitats mínimes de cultiu (en regadiu i en secà), tot resultant que l'article 8 establí així mateix en *quarterades* (i el seu equivalent en el sistema metricodecimal) les superfícies a totes les illes de l'arxipèlag (a les quatre illes), sense reconèixer, emperò, la tradició menorquina –basada en les anomenades *quarteres* de terra– ni, sobretot, la pitiüsa –basada en *tornalls*, d'extensió i abast molt més petit, atès l'hàbitat rural completament diferent d'Eivissa i Formentera front a Mallorca i Menorca; qüestió de fons i no merament simbòlica, retòrica o de certa sensibilitat cap a les Pitiüses i les seues particularitats.

Ja en la Llei de 2014 la paraula *quarterades* com a tal no apareix, però hi és innata la seua presència, el seu esperit immanent, perquè la idea dels 14.000 m² s'hi inspira plenament (per derivació), fins al punt que a Mallorca, per tradició, hom fa

Parcel·lari a Eivissa. *La terre et l'homme aux îles Baléares*. Jean Bisson, 1977.

divisions basades en la *quarterada* i els seus múltiples, de manera que, si bé ara la Llei *només* exigeix els famosos i diverses voltes esmentats 14.000 m², en el fons el que continua exigint, i així està assumit per la població mallorquina, són les dos *quarterades*, perquè les divisions es fan *en i per quarterades*, i dins de les dos *quarterades* (just amb 14.206 m²), és evident que s'hi encabeixen els 14.000 m² legals: en realitat que tot aparentment canviï, per tal que tot quedi igual...

Davant d'aquesta realitat, des de Formentera i el seu Consell Insular es va considerar (i es considera en-

cara) una mostra d'absoluta falta de sensibilitat envers el Dret consuetudinari de les Pitiüses el que implicava l'article 102.2.d de la Llei agrària, atès que aquesta era l'ocasió per reviscolar, amb tota l'atenció del món, les figures del Dret agrari tradicional de cada illa, ni que fos esmentant-les. I que si això no ho feia una Llei com aquesta, quina ho hauria de fer? Era l'ocasió, doncs, perquè, com a mínim en l'Exposició de Motius, es fes esment d'aquesta singularitat –clau de volta del sistema– del Dret consuetudinari no compilat de les Pitiüses, però també calia haver-ho tingut en

compte en la part normativa, atès que sí que es tenia (es té) en compte *de iure* i *de facto* respecte a Mallorca, de manera evident, en aqueix article 102.2.d. i s'imposà i consagrà per Llei –no per reglament– a Eivissa i Formentera, sense respectar la seua tradició autòctona en una matèria tan particular (i, tal volta, poc coneguda; per a alguns, potser, pseudofolklore), però existent i inconvertible.

En aqueix sentit, s'invocà que bastava (i basta) llegir els milers d'escriptures notariales, antigues i modernes, i els milers d'inscripcions immobiliàries registrals, antigues⁹ i

modernes (a Eivissa i a Formentera), per a constatar que la terra sempre s'ha mesurat, aquí a les Pitiüses, per *tornalls* (una altra cosa és que s'hagués ortografiat de manera prou diversa, amb grafies dialectals prenortatives o fonètiques fins i tot avui, com *turnai* o *tornai*, en plural *turnais* o *tornais*; termes que tot i estar mal escrits, conforme a l'ortografia catalana oficial, són els que hom coneix i el comú de la població ha vist escrits a les seues escriptures i es repeteix milers de vegades, fins i tot en edictes oficials –de les notaries o dels jutjats de les Pitiüses– publicats al BOIB, per exemple; i més antics); fins i tot a la premsa. I així, com a particularitat evident, els *tornalls* pitiüsos havien d'haver estat tinguts en compte i haver-se emprat com a paràmetres en la Llei agrària aprovada, a tots els efectes, com a mostra de respecte a la tradició en el seu conjunt, cosa que la Llei agrària no fa. Però la cosa no acaba aquí, com a merament simbòlica o preservadora d'una identitat civil i territorial diferent, sinó que, pel que fa al fons, s'havia d'haver tingut en compte, per l'escala territorial que implica (aquí és on hi ha el *quid* vertader de la qüestió).

A tall d'exemple, i tot partint de l'any 1917, fins a l'actualitat, és possible seguir l'ús de la figura del *tornall*, segons la informació que ens subministra el *Diario de Ibiza*, treta a l'atzar i que ens testimonia i assevera el següent:

a) Que la *quarterada* (escrit *cuarterada*) és cosa pròpia, sense discussió possible, del mesurament i de la conceptualització mental i física de la terra a Mallorca, com per exemple a l'article publicat al *Diario de Ibiza* de 17 d'octubre de 1917, sobre *Abonos radioactivos* o l'article publicat al *Diario de Ibiza* de 16 de setembre de 1935, titulat *Del cultivo del tabaco en Mallorca*, a partir de cròniques que els arribava al *Diario de Ibiza* des de Mallorca, que el *Diario* publicava, però referint-se a coses

cinco hectáreas, cincuenta áreas y treinta y siete centiáreas, que linda por todos lados con el mar. No tiene cargas».

d'aquella illa concreta, no a qüestions agràries de les Pitiüses.

b) Que el *tornall* (escrit en les seues diverses formes) és cosa pròpia del mesurament de la terra i paràmetre agrari a Eivissa i Formentera, com es desprèn dels articles següents:

- *Diario de Ibiza*, de 26 de març de 1932, en què l'enginyer agrícola José Llovet, en l'article titulat *Comentando unos ensayos*, parla del *tornai* i diu una cosa que, pròpiament, feim nostra plenament, i en què la Llei agrària s'havia d'haver inspirat, i haver preservat la tradició juridicoconsuetudinària pitiüsa, i que hem transcrit més amunt.

- *Diario de Ibiza*, de 23 de març de 1966, en què a propòsit de la crònica sobre el *Campo de Ibiza*, i en concret sobre el *Cultivo de la Alfalfa*, parla de diverses classes d'adobs químics i parla també de les quantitats que cal dipositar al cultiu, per quilograms bé en hectàrees, bé en «*turnais*».

- *Diario de Ibiza*, de 30 de març de 1966, en què a propòsit de la crònica sobre el *Campo de Ibiza*, i en concret sobre *Abonado de primavera de los cultivos*, parla de dos classes d'adobs químics i parla de les quantitats que cal dipositar al cultiu, bé en hectàrees, bé en «*turnais*».

- *Diario de Ibiza*, de 21 d'octubre de 1977, en què l'esmentat escriptor Joan Castelló Guasch, director d'*El Pitiüso*, *Almanaque para Ibiza y Formentera*, en un apartat sobre *Cultura popular*, escriu aquest eivissenc, un text dialectal a manera d'anècdota de contingut polític, titulada *De muliner mudaràs...* en aquells anys de la Transició democràtica, i fa ús de la paraula «*tornais*», per demanar quina és l'extensió d'una feixa determinada, segons la tradició pitiüsa.

- *Diario de Ibiza*, de 27 de setembre de 1978, en què el periodista eivissenc Nito Verdera publica una notícia titulada *Confirmado: manos siniestras queman Eivissa* (a propòsit d'un incendi en sòl rústic, per la zona del bosc d'en Rosa, Cala Llonga, TM de Santa Eulària des Riu) i refereix que es va cremar un «*turnai*» aproximadament.

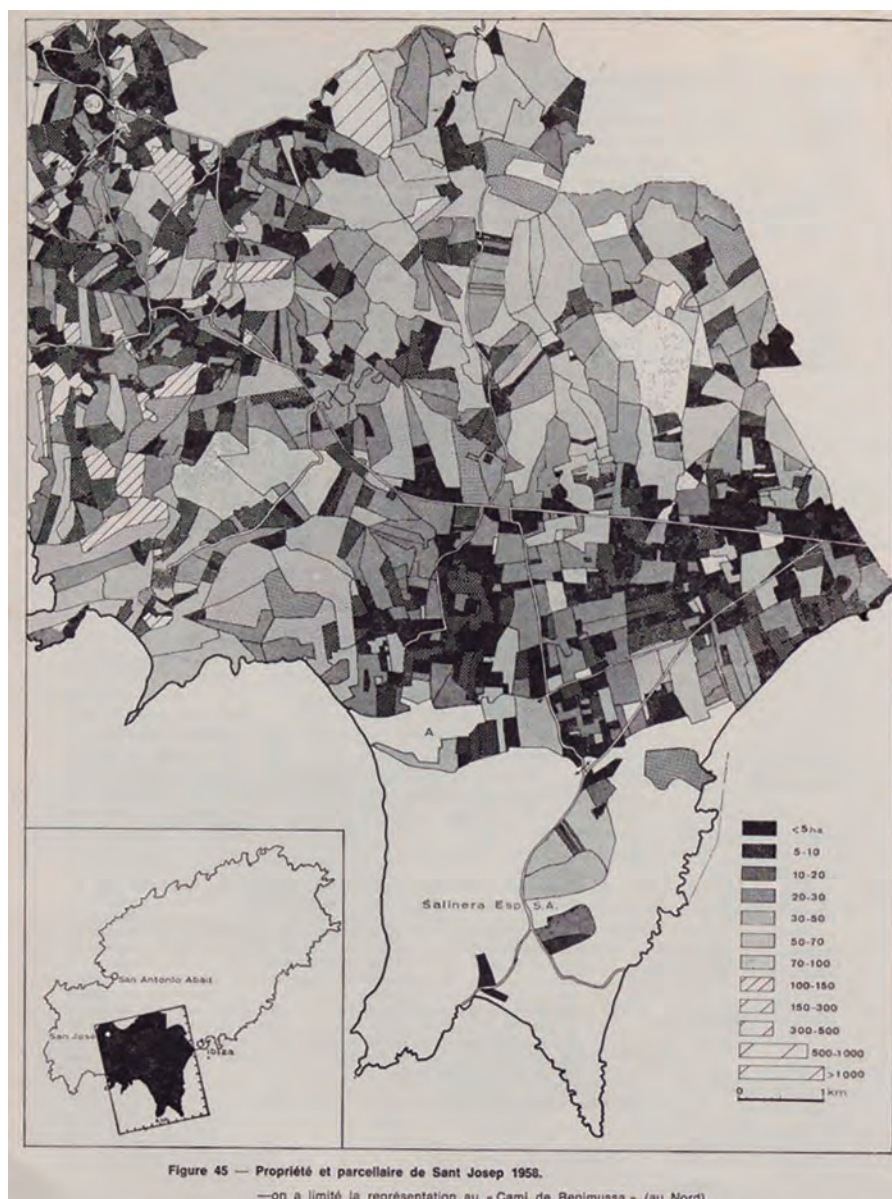
9. A propòsit d'aquesta qüestió i a títol merament informatiu, hem demanat al Registre de la Propietat d'Eivissa núm. 4 (el que abasta els municipis de Formentera i de Sant Antoni de Portmany, és a dir, a un Registre de les dos illes) la data més antiga en què apareixen inscripcions en *tornais* (o *turnais*), en rústica, i l'amable contesta, del registrador, sr. Álvaro Esteban Gómez, del 5-XI-2019 tot referint-se als llibres primigenis, que són immediats a la creació del Registre de la Propietat per la primitiva Llei hipotecària de 1861, ha estat la següent: «1ª La primera inscripción de finca rústica con la superficie medida en tornalls en Formentera se hizo en 1864, de una finca del Pilar de la Mola. 2ª La primera inscripción de una finca rústica con la superficie medida en tornalls de San Antonio Abad se hizo el 7 de febrero de 1863». En qualsevol cas, abans d'existir el Registre de la Propietat, la Comptadoria d'Hipoteques, se n'encarregava de part d'això, i allí també les inscripcions foren, com és d'imaginar, en *tornalls*. Així mateix, i a propòsit d'un àmbit geogràfic tan rellevant i mític per a tota la cultura pitiüsa com són es Vedrà i es Vedranell (illots que formen part del terme municipal de Sant Josep de sa Talaia, i espais naturals protegits), la descripció que dona el Registre de la Propietat d'Eivissa núm. 2, amb data 15-I-2020, Registre al qual s'adscriu el municipi de Sant Josep de sa Talaia, a la registral núm. 2848 (es Vedrà), segons inscripció d'immatriculació de 5-III-1928, inclosos els *tornalls* tradicionals en la quantificació de la superfície, és la següent: «1ª. Rústica. Islote nombrado 'El Vedrà', situado en la parte Suroeste de esta isla, término de San José, de unos trescientos turnais de superficie, equivalentes a diez y seis hectáreas, cincuenta y una áreas y once centiáreas, que linda por los cuatro puntos cardinales con el mar. No tiene cargas». I, pel que fa a la registral núm. 2.849 (es Vedranell), segons inscripció d'immatriculació també de 5-III-1928, és la següent: «1ª. Rústica. Islote conocido por 'El Vedranell', en la parte Suroeste de esta isla, término de San José, de unos cien turnais de superficie, equivalentes a

• *Diario de Ibiza*, de 28 d'agost de 1998, en què el notari d'Eivissa, José Cerdà Gimeno (autoritat i mestre en matèria de Dret Civil pitius, i sobre qui parlarem més endavant) dona compte d'un edicte pel qual se sotmet a informació pública una Acta d'inscripció d'excés de cabuda, a can Miquelet Cova, de la parròquia de Sant Miquel, TM de Sant Joan de Labritja. I s'assenyala que la finca apareix inscrita amb mig *turnai*, equivalent a dos àrees i setanta-vuit centiàrees.

Fins i tot aquesta vivència tradicional del que representen els *tornalls* i la de tota la pagesia pitiusa, cobrava vida –i se sentia prou voltes, pronunciat a l'eivissenca i a la formenterera– al famós programa radiofònic *Es nostro camp*, emès durant dècades per l'emissora local de Ràdio Popular, i que, a més d'una audiència massiva, evidenciava la pròpia tradició a Eivissa i Formentera i el seu caràcter genuí i singularíssim, inclusivament el de *totes ses coses des camp i sa vida pagesa*. Al respecte d'això, també són molt valuosos els treballs de geografia agrària, amb tractament i descripció dels usos i les pràctiques tradicionals, rústiques i pecuàries, a les dos illes, inclosa la figura de l'exploatació a *majoral* pitiusa, per part de la geògrafa Rosa Vallès i Costa, qui, amb excel·lència, n'ha descrit la matèria, a propòsit del món agrari tradicional eivissenc i formenterer, tot fent un intent de comprensió, ben reeixit, de la realitat rural illenca.¹⁰

Doncs bé, el Ple del Consell Insular de Formentera, amb data 20 de març de 2015, amb el meu assessorament, va acordar de manera unànime d'iniciar el conflicte en defensa de l'autonomia local, contra la Llei agrària balear que no tenia en compte tota aquesta tradició. I aquest assumpte, com deim, ha arribat al Tribunal Constitucional. Un resum dels diversos assumptes aquí tractats, el tenim en aquestos articles de premsa, que vaig redactar, i

10. Vallès i Costa, R. (1995). *El món agrari tradicional: un intent de comprensió de l'Eivissa rural*. Ed. Mediterrània-Eivissa: Eivissa, 1995.

Propietat i parcel·lari de Sant Josep, any 1956. *La terre et l'homme aux îles Baléares*. Jean Bisson, 1977

que desglossen les afectacions descrites:

—«Llei agrària i desconsideració al Dret Civil de les Pitiüses», publicat al *Diario de Ibiza*, de 28 de març de 2015; disponible a: <https://www.diariodeibiza.es/opinion/2015/03/28/llei-agraria-i-desconsideracio-dret/758217.html>.

—«Una Llei que ignora la tradició agrària pitiusa», publicat al *Diario de Ibiza*, d'1 d'abril de 2015; disponible a: <https://www.diariodeibiza.es/opinion/2015/04/01/llei-i-ignora-tradicio-agraria-pitiusa/758987.html>.

—I, finalment, «L'actuació de Formentera davant la Llei agrària

balear», publicat al *Diario de Ibiza*, 4 d'abril de 2015; disponible així: <https://www.diariodeibiza.es/opinion/2015/04/04/lactuacio-formentera-davant-llei-agraria/759465.html>.

També d'altres mitjans de comunicació se'n varen fer ressò, com per exemple, *Ràdio Illa*, la ràdio pública de Formentera; la *TEF*, Televisió d'Eivissa i Formentera, i *IB3 Ràdio*, la ràdio autonòmica de les Illes Balears, en particular aquesta última en la seua emissió des d'Eivissa, amb un programa monogràfic sobre el Dret Civil pitius i les afectacions a aquest Dret, per part de l'esmentada Llei agrària.

Aqueixa decisió del Consell Insular de Formentera suposà una actuació mai no feta, inèdita per complet, *en pro* de la protecció vertadera i autèntica del Dret Civil privatiu d'un territori, al conjunt de l'Estat espanyol, per aquesta via del conflicte en defensa de l'autonomia local, segons la Llei orgànica del Tribunal Constitucional, per tal de depurar l'Ordenament Jurídic de normes com la Llei agrària de les Illes Balears que atemptaven –i atempten, perquè la cosa s'ha mantengut– greument contra el Dret Civil privatiu propi de les Pitiüses i, de manera simultània i paral·lela, en repercutir això en competències pròpies del Consell Insular de Formentera ex article 70 de l'Estatut d'autonomia de les Illes Balears (punts 6, sobre patrimoni cultural i 12, sobre agricultura, ramaderia i pesca) respecte als articles 5.1.v.3 i 102.2.d de la Llei agrària, degradaven –i degraden– de manera inacceptable l'autonomia que pertany a l'illa, com a ens local. Perquè es tractava –i es tracta–, precisament, d'això, de respectar i vindicar el Dret Civil autòcton, en tot moment, en ser el *propi* de l'illa i de la seua tradició secular, compartit de manera indivisa i plena, per igual, amb Eivissa.

Tot seguit s'indiquen, de manera molt resumida, les diverses passes i l'itinerari seguit. En efecte, ens referim a les actuacions subsegüents a l'inici del conflicte constitucional, una vegada aprovada la Llei agrària de les Illes Balears; i a la pròpia interposició del conflicte, amb el nostre assessorament:

- Informe del *Consell Assessor de Dret Civil propi d'Eivissa i Formentera* sobre la Llei agrària de les Illes Balears, adoptat el 18 de març de 2015, plenament favorable a la defensa de la institució pitiüsa tradicional.

- Acord unànim del Ple del Consell Insular de Formentera, de 20 de març de 2015, tot iniciant la tramitació del conflicte constitucional contra determinats preceptes de la Llei agrària de les Illes Balears. I sol·licitud de dictamen al Consell Consultiu de les Illes Balears.

- Informe de la Secretaria General de la Conselleria d'Agricultura, Medi ambient i Territori del Govern de les Illes Balears, de 8 d'abril de 2015.

- Dictamen núm. 54/2015, de 6 de maig, del Consell Consultiu de les Illes Balears; preceptiu, no vinculant. Disponible a: <http://www.consellconsultiu.es/doctrina.aspx> (054/2015 Dictamen núm. 54/2015, relatiu al conflicte en defensa de l'autonomia local presentat pel Consell Insular de Formentera contra determinats articles de la Llei 12/2014, de 16 de desembre, agrària de les Illes Balears).

- Interposició del conflicte, pel Consell Insular de Formentera, davant el Tribunal Constitucional, el 3 de juliol de 2015, per part del Consell Insular.

- Resolució Interlocutòria núm. 149/2015, de 10 de setembre de 2015, del Ple del Tribunal Constitucional, tot declarant inadmissible el conflicte per falta de legitimació exclusiva de Formentera (era necessari que ho hagués impugnat també l'illa d'Eivissa, és a dir dos illes del total de quatre de l'arxipèlag, tot i que ni Mallorca ni Menorca es veien afectades, sinó ben afavorides per la regulació legal; cosa que segueix passant: l'assumpte era exclusivament pitiús, contra el Govern de les Illes Balears i el Parlament, raó per la qual Formentera ho va impugnar, per ser una qüestió *indistinta*, d'Eivissa o de Formentera, però el TC no ho va considerar així: calia que ho impugnassin dos illes). Disponible a: <http://hj.tribunalconstitucional.es/HJ/es/Resolucion/Show/24646>. Auto 149/2015.

- Recurs de súplica per part del Consell Insular de Formentera, de 21 de setembre de 2015, contra l'anterior Resolució Interlocutòria.

- Resolució Interlocutòria núm. 168/2015, de 6 d'octubre de 2015, del Ple del Tribunal Constitucional, que tanca l'assumpte i declara de manera definitiva que Formentera, únicament, no té legitimació per impugnar la Llei agrària de les Illes Balears. Disponible a: <http://hj.tribunalconstitucional.es/HJ/es/Resolucion/Show/24685>. Auto 168/2015.

Dissortadament la cosa ha seguit –i segueix i persisteix– perquè la Llei 3/2019, de 31 de gener, agrària de les Illes Balears, avui vigent, no contempla ni el *tornall* (com a patró superficiari, i la Llei continua basant-se en tot l'arxipèlag en els 14.000 m² de superfície mínima, segons l'article 111.3 per a fer construccions de caire agrari, sense tenir en compte d'altres patrons de divisió, inclosos els múltiples i submúltiples corresponents) i també continua sense contemplar aquesta Llei de 2019, també inexplicablement, l'explotació *a majoral* pitiüsa, cosa que no passa amb la *societat rural menorquina* (que sí que és contemplada, explícitament, a l'article 5.t.3 actual) i té la consideració expressa d'explotació agrària preferent, amb tots els avantatges, bonificacions i consideracions, fins i tot fiscals, que això comporta.

IV. I la crítica perdura: per què no s'ha contemplat el *tornall* en la legislació agrària autonòmica?

Tant l'article 102 de la Llei agrària de 2014 (avui derogat) com l'article 111 de la Llei agrària vigent, de 2019, no es poden escapar de la crítica consistent en el fet que respecte a l'exigència d'una superfície mínima de 14.000 m², per a poder realitzar construccions estrictament agràries, estam, com hem dit, molt a prop de la típica mesura mallorquina de les dos *quarterades* i les escales grans (no de les escales territorials petites, com les d'Eivissa i Formentera), raó per la qual el que calia era –és–, pel que fa al fons, donar nova redacció a la concreta o les concretes superfícies a preveure, segons l'escala territorial pròpia de cadascuna de les illes de l'arxipèlag, conforme a la respectiva tradició civil autòctona, també en aquestes qüestions. És a dir, tot això és una manifestació de les repercussions –negatives– de la Llei en el Dret Civil propi de les Pitiüses.

La manifesta desproporció entre el que significa una *quarterada* (pròpia de Mallorca) i el que significa un *tornall* (propi de les Pitiüses) és palesa i diàfana, i aquella me-

sura mallorquina –o, per dir-ho millor, la seua base física i geogràfica– s'imposa per la Llei agrària a les illes d'Eivissa i Formentera, amb una exigència de 14.000 m², que està molt a prop de les dos *quarterades* i no té en compte, en absolut, els múltiples, per amunt, o les fraccions, per avall, dels *tornalls*. ¿Per què això d'exigir 14.000 m², que són exactament 25'45454545 *tornalls* a les Pitiüses, i no haver tengut en compte els múltiples del *tornall* amb d'altres superfícies, seguint el parcel·lari tradicional eivissenc o formenterer?

¿Per què, doncs, ens demanam, a les Pitiüses, això dels 14.000 m² i no d'altres superfícies *possibles* (a estudiar i fixar pel respectiu Consell Insular), ateses les diferències existents, en tots els àmbits, també en matèria d'hàbitats rurals i vivència pagesa entre les Pitiüses i Mallorca, com per exemple ocorre amb el parcel·lari agrari o de rústica? Senzillament per una qüestió: perquè la Llei ho fa tot partint dels paràmetres, formes de mesurar la terra i, fins i tot, formes de *pensar* i viure, propis de Mallorca, en aquesta matèria.

Ben al contrari, el que calia haver fet aquí era –és– una distinció, com fa la Compilació de Dret Civil de les Illes Balears, *en i entre* els tres Llibres de què es compon, i tenir en compte les realitats no només jurídiques, sinó territorials, geogràfiques i fins i tot de concepció mental dels hàbitats rurals i de la pagesia o agrarietat (l'entera *identitat*), de cadascuna de les illes,¹¹ en aquesta matèria del Dret

Estampa superba d'un camp acabat de segar, a Formentera. Fotografia de Rafel Bataller i Giralt. Fons Rafael Bataller. Arxiu Municipal de Blanes (AMBL).

agrari i de la base física per mesurar i per *pensar* la terra respectiva. I, així com és conegut, el Llibre II de la Compilació (sobre les Disposicions aplicables a l'illa de Menorca), es remet al Llibre I (sobre les Disposicions aplicables a l'illa de Mallorca, amb la particularitat ja comentada de la *societat rural menorquina*, que sí desenvolupa i allí no hi ha remissions); cal considerar

manifesta de la realitat rural pròpia de Mallorca, i en absolut de la realitat pròpia d'Eivissa i Formentera, fins i tot en el llenguatge emprat: «Jo estic d'acord amb el que han dit tant el Sr. Pascual com el Sr. Tuells, entenem que la comissió havia fet un avanç important legislant en el sentit que la legítima es pogués pagar amb doblers. És passar el legitimari de tenir un dret real a tenir un dret personal, un dret de crèdit; entenem que això facilita molt el pagament de la legítima; evita aquest minifundisme que es dona a les nostres illes on, per legítima, es trossegen parcel·les d'una *quarterada* a mitges *quarterades* i a *quartons* per a pagament de legítimes, la qual cosa fa completament, precaritzar el camp per exemple. I ja no només parlant amb termes de béns rústics sinó de béns urbans, ens trobam que si és una sola casa, i s'ha de pagar la legítima amb béns de l'herència aquesta s'hauria de subhastar, no bastaria que l'hereu volgués pagar l'herència amb doblers, sinó que s'hauria de subhastar per saber quin és el valor màxim que es podia treure d'aquesta casa dins una subhasta. Per tant, no només no s'evita que el legitimari es quedi amb una part de l'herència, sinó que fins i tot l'hereu tampoc no es quedaria amb una part de l'herència perquè s'hauria de subhastar la casa».

que això, aquesta remissió no passa en absolut, en aquesta qüestió innata, amb el Llibre III (l'esmentat, sobre les Disposicions aplicables a les illes d'Eivissa i Formentera, amb completa autointegració en aquest àmbit, com no pot ser d'una altra manera, en tractar-se de l'estatut real del sòl illenc, és a dir, *el prius* dels drets reals a les Pitiüses, la terra mateixa com a concepte i objecte de càlcul, divisió, aprehensió i paràmetre quantificador).

En l'inconscient col·lectiu de Mallorca (i de Menorca) el concepte de *quarterades* com a base *terral* de la pròpia realitat física de l'illa està tan assumit i assimilat, que així sortí reflectit en la discussió parlamentària al si del Parlament a propòsit del Projecte de Llei agrària l'any 2014, ja fos pels membres del Govern que defensaven el Projecte de llei, ja fos pels diputats de l'oposició intervinents. En efecte, així es deriva del debat del dia 2 de desembre de 2014 al ple del Parlament de les Illes Balears on es discutí i votà el *Dictamen de la Comissió d'Economia del Projecte de Llei RGE núm. 8525/14, agrària de les Illes Balears*.

A tall d'exemple reproduïm part de la intervenció del llavors conseller d'Agricultura, Medi Ambient i Territori del Govern de les Illes Balears, el mallorquí Gabriel Company i Bauzà, que, en defensar el

11. En aqueix sentit, i després d'una recerca exhaustiva a l'expedient que va donar lloc a l'aprovació de la Llei 8/1990, de 28 de juny, de la Compilació de Dret Civil de Balears, que refosa amb la primigènia Llei 5/1961, de 19 d'abril, de *Compilación de Derecho Civil Especial de las Islas Baleares*, és l'origen del Text refós de la Compilació aprovat pel Decret legislatiu 79/1990, de 6 de setembre, així s'acredita. En efecte, a l'Acta de sessió de la Comissió d'Assumptes Institucionals i Generals del Parlament de les Illes Balears (sessió de 23 de maig de 1990, p. 87), el Diputat sr. Nadal i Aguirre, pel Grup Parlamentari Socialista, digué, a propòsit de les legítimes (projecte d'article 48), el següent, amb menció expressa de les *quarterades* i dels *quartons*, com a realitat sobreentesa i

Projecte de llei evidencià palesament estar pensant –i parlant– només en i de *quarterades* i, fins i tot, comptar, com és costum ancestral a Mallorca, en *doblers*, tot emprant aqueixes concretes paraules i termes, per complet desconeguts del lèxic i de la realitat existencial de les Pitiüses: és a dir, que ho feia tot, des d'un òptica o perspectiva totalment i únicament mallorquina, no aplicable al conjunt de l'arxipèlag.

Així, per la cita que fa, resulta que (el pagès) «potser hi guanyarà *doblers* i continuarà mantenint un territori i aquests *doblers* li permetran continuar conreant les 200, 300 o 400 *quarterades* que du per altres llocs».

Igualment també reproduïm part de la intervenció del llavors portaveu del Grup Parlamentari Més, diputat per Mallorca, el lletrat Miquel Àngel Mas i Colom, també mallorquí, i jurista expert en Dret Civil i tradició jurídica de Mallorca, que testimonia una manera de conceptualitzar les coses molt pròpia dels mallorquins, i és molt il·lustrativa pel fons del que digué: «Tenim les *quarterades* que tenim i no en tenim més, no podem anar més dins la mar, nosaltres som unes illes i no podem competir mai en extensió amb les grans finques continentals, que tenen milers de *quarterades*».

Doncs bé, aqueixos argumentaris¹² són ben correctes per a Mallorca (i, en part, per a Menorca), però no per a les Pitiüses, on el concepte de *quarterada* es desconeix per complet, atesa la tradició específica en la matèria, que n'és una altra, amb la figura dels *tornalls* i el bagatge cultural que aquests comporten, en tots els ordres possibles, en particular el de les dimensions territorials i les conceptualitzacions de la pròpia terra (Eivissa i, més encara de manera incontrovertible,

per la seua petitesa física i de dimensions, Formentera).

En efecte, com va dir l'any 2006 un geògraf tan qualificat com és el mallorquí Vicenç M. Rosselló Verger, autèntic patriarca en Geografia en i de totes les terres de parla catalana i, sobretot, gran coneixedor de les terres illenques (l'arxipèlag en el seu conjunt), i així perdura, «les *quarterades* estan gravades a la terra mallorquina», frase que resumeix de manera rotunda i incontestable, el que aquí volem explicar:¹³ les *quarterades* formen part de la cultura jurídica i de la mentalitat mallorquines.

Se n'era –i se n'és– conscient, que la figura dels *tornalls* no apareix citada (ni tant sols apuntada) en la Compilació de Dret Civil de 1990 –la vigent, amb el Llibre III sobre les *Disposicions aplicables a les illes d'Eivissa i Formentera*, incloses les reformes autoctonistes de 2017 fruit de la Llei 7/2017, de 3 d'agost– ni en la Compilació de 1961 (amb la divisió originària en Llibres, amb tot el

que això representa de divisió infranquejable entre illes i d'evitació de vulneració d'un Dret Civil per un altre), però no hi ha dubte del fet que el *tornall* és la manera de pensar *mentalment* la terra i *física-ment* és la manera de mesurar-la: la *mesura típica del país* (aquí, i sense dubte, les illes d'Eivissa i Formentera), junt amb el sistema modern metricodecimal i que, era –és– a partir d'aquesta mesura tradicional (de la seua escala i significació), com s'havien –i s'han– de fer els càlculs, com a patró i no fer-ho a partir de les *quarterades* o similars, perquè aquí a les Pitiüses ningú no compta per *quarterades*, ni pensa (ni parla) en ni per *quarterades*. Ni el concepte de *quarterada* existeix com a realitat agrària o juridicoconsuetudinària, modelador de la pagesia pitiüsa. En absolut.

El concepte de *quarterada* a Mallorca va lligat, en la història secular (a partir del *Llibre del Repartiment* i, sobretot, de l'anomenat *Llibre de les Quarterades*, del segle XIII),¹⁴ a unes concretes dimensions

12. *Diari de Sessions del Ple del Parlament de les Illes Balears* (núm. 150), del dia 2 de desembre de 2014. *Debat i votació del dictamen de la Comissió d'Economia del Projecte de llei RGE núm. 8525/14, agrària de les Illes Balears* (p. 7040 a 7057)]. Les cites exactes a les p. 7045 i 7050. Disponible a: <http://web.parlamentib.es/repositori/PUBLICACIONS/8/ple/PL-08-150.pdf>.

13. Així apareix tractat al seu llibre *Les Illes, redescobertes. Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera*. V. M. Rosselló Verger (2006). Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Esplugues de Llobregat (Barcelona), 2006; 158 p. En concret dins un apartat intitulat significativament «5. Quarterades, encara» (p. 69 a 75). Reproduïm part de la p. 74, per resultar del màxim interès per a la nostra explicació, perquè fins i tot parla del *tornall* pitiús, si bé amb una informació que no hem trobat en ningú més a propòsit de l'extensió de la figura pròpia d'Eivissa i Formentera: «Tornem a la *quarterada*, que és un quadrat de 84,28 m de costat o el seu equivalent superficial, teòricament semblable amb una *quartera* de gra. Els manuals diuen que eren '20 lliures de terra, 400 sous o destres quadrats' i que traduïda al sistema mètric decimal, suma 7.103'1184 m². Aquesta cabuda és encara ben assimilada per tothom que trafega el ram. Fins i tot els polítics, quan han ajustat el mòdul de l'edificabilitat rural, han optat per les dues *quarterades*. És igualment en vigor la subdivisió de la *quarterada* en quatre *quartons* (de 100 destres, o sia 1.775'779 m²) i, no tant, els *destres* (quadrats) que s'estalonen en el destre lineal de dues canes de Montpeller, iguals a 21 i ½ pams (4'214 m). El *tornall*, la unitat tradicional de les Pitiüses, és molt controvertit [sic ?]: n'he vist valors entre 440'576 i 23.000 m² [sic ?], segons la base de destres; cinc *tornalls* serien un *jornal*. A Menorca, suara, estaven en vigència les *quarterades*».

14. Al *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, de Pascual Madoz, tom XI, Madrid, 1848, compendi de Ciència geogràfica i d'història al conjunt d'Espanya a mitjan segle XIX, i just a propòsit de la veu *Mallorca*, p. 124, fa aquesta rellevant descripció de la matèria, inclòs l'origen històric incòncus de la institució: «PESOS, MEDIDAS Y MONEDAS. La introducción de pesos y medidas en la isla es tan antigua como su última conquista; el rey D. Jaime I de Aragón concedió su uso a los nuevos pobladores en las ventas de todo género de mercadurias. El *destre* es la medida que mandó usar aquel monarca cuando sus agrimensores ejecutaron la división territorial de la isla, para procederse después al reparto general de ella. La *cana* la usaron los primeros pobladores como procedente de Cataluña; pero por la comodidad que ofrece la media cana ó vara castellana, mandó el rey D. Jaime II que se usase de ella para la medición de la ropa sobre tableros. El *palmo de Mompeller* que se introdujo en Mallorca por ser el rey D. Jaime, señor de aquella ciudad, solo sirve para medir en las fábricas de edificios la distancia que se deja de 7 palmos, con objeto de no perjudicar al confrontante». I, sobre el *destre* (i aquí parla de la *cuarterada*) i més avall sobre el *palmo de Mompeller* afegeix el següent: «El *destre* se compone de 428 1/3 palmos cuadrados, 20 destres hacen la *cuarterada*; ésta equivale a 183,469 4/9 palmos cuadrados, que son 40 varas castellanas o 20 canas mallorquinas».

agràries i a un acte de parcel·lació en rústica tot donant lloc als anomenats *establlits* o *establliments* que parteixen de la *quarterada* i els seus múltiples com a patró agrari i, en el terreny dels drets reals, es vinculava amb la derivada necessària i successiva de constituir servituds de pas –que amb el temps donaran lloc als anomenats *camins d'establlidors*, encara ara existents; per quant el verb *establlir* té, a Mallorca, clar i innat contingut jurídic¹⁵ i és íntimament relacionat amb la *quarterada* i el parcel·lari que comporta– i amb la constitució conseqüent d'alous i censos emfitèutics o censals amb divisió del domini directe i l'útil; que singularitzen el Dret i la tradició agrària mallorquina amb uns paràmetres de mitjana, gran i molt gran propietat, fins i tot en les dimensions físiques.

El sistema pitiús, tot i l'existència de censos emfitèutics en la història (no en el passat immediat ni en el present) i existir-ne, fins i tot, la figura inversa dels *emprius*, té unes altres coordenades; en particular, i com venim repetint, en la conceptualització i la dimensió física de la pròpia realitat agrària; i la quinta essència de tot això ve plasmat en el que significa el *tornall* com a figura agrària característica de la ruralitat pitiüsa.

En conseqüència, atès el que hem dit, ens demanam, a mode de

pregunta no retòrica, ¿què hauria passat a Mallorca si allí s'haguessin imposat *ex lege* els *tornalls* o un equivalent? Però, més que els *tornalls*, ¿ens demanam què hauria passat a Mallorca si s'hagués imposat allí l'escala territorial que els *tornalls* impliquen: càlculs i talls a partir dels 550 m² i no dels 7.103 m²? O, dit en *bon mallorquí*, ¿fer xapades i no obtenir *quarterades* i *quartons* –com apareix en la discussió parlamentària que va servir per a aprovar la Compilació de 1990, amb la Llei 8/1990, de 28 de juny, a l'estil tradicional de Mallorca–? És clar pensar que tothom s'hauria aixecat en defensa de l'escala tradicional de les *quarterades*, com a *prius* territorial en el camp mallorquí (en la seua *foravila*) i paràmetre quantificador i mental –marca d'identitat mallorquina– intocable. Doncs bé, això és el que va passar aquí, defensat des de Formentera, amb tota la modèstia i humilitat del món (vist el que significa l'agricultura a l'illa des d'un punt de vista estrictament econòmic), però no menys important, i com a mostra de defensa de l'escala tradicional i històrica de mesurar la terra a les Pitiüses, com a *prius* territorial en el camp formenterer –i eivissenc– i paràmetre quantificador i mental –marca d'identitat pitiüsa plena–.

També se n'era –i se n'és– conscient, que, amb els *tornalls*, tot i que algú pogués –i puga– dir que no estam *pròpiament* davant d'una institució consuetudinària (i menys encara compilada o esmentada en regla jurídica de cap mena), sinó simplement davant d'un mètode de càlcul (una mesura, sense contingut jurídic i, per descomptat, sense contingut jurídic civil i que no es va ni esmentar amb el moviment de compilació del Dret Civil a Eivissa a meitat del segle XX), consideram que, en el fons, sí que estam davant d'una institució civil juridicoconsuetudinària, perquè és o implica en el fons, tot i el seu mínim paper o representació, l'*explicació* entera del sòl agrari illenc, a les Pitiüses: és una plasmació de l'estatut real (en sentit jurídic estricte) del sòl illenc; és a dir, i com ja hem avançat, su-

posa *el prius* dels propis drets reals a les Pitiüses, la terra mateixa com a concepte i objecte de càlcul, divisió, aprehensió i paràmetre quantificador. És el símbol de l'*agrarietat* eivissenca i formenterera.

En aqueix mateix sentit, i com en part ja hem avançat, allí com a institució juridicoconsuetudinària compilada i, amb ple contingut jurídic civil (històric i també marca historicista d'identitat i de foralitat assumida com a signe a respectar i conservar), l'anomenada *robada de tierra*, en la *Compilación del Derecho Civil Foral de Navarra o Fuero Nuevo de Navarra* (aprovada per Llei 1/1973, d'1 de març i modificada enguany per la Llei foral 21/2019, de 4 d'abril; o el que és el mateix, en èuscar la *21/2019 Foru legea, apirilaren 4koa, Nafarroako Foru Zuzenbide Zibilaren Konpilazioa edo Foru Berria aldatu eta eguneratzekoa*); on la concreta llei 267 –a Navarra, com és sabut i notori en matèria civil foral, no hi ha articles, sinó *lleis*– establia el següent, a propòsit de la llegítima foral:

«De la legítima. Ley 267 Concepto.

La legítima navarra consiste en la atribución formal a cada uno de los herederos forzosos de cinco sueldos «febles» o «carlines» por bienes muebles y una *robada de tierra* en los montes comunes por inmuebles. Esta legítima no tiene contenido patrimonial exigible ni atribuye la cualidad de heredero, y el instituido en ella no responderá en ningún caso de las deudas hereditarias ni podrá ejercitar las acciones propias del heredero».

I la redacció actual, derivada de la Llei foral navarresa 21/2019, de 4 d'abril, abans citada, tot mantenint-la, malgrat que ha suprimit nombroses figures arcaiques o avui desusades (no aquesta, pel fons del que significa en la sencera foralitat i cultura navarresa, ja siga en castellà, ja siga en èuscar), diu:

«Ley 267 Concepto.

La legítima navarra, tradicionalmente consistente en la atribución de «cinco sueldos «febles» o «carlines» por bienes muebles y una *robada de tierra* en los

La cuarterada hace 16 huertos, y 4 de estos componen el corton. Diez y seis cuarteradas hacen la jovada (que es la extension de tierra que puede arar en un día un par de bueyes), y esta se compone de 295'511 1/9 palmos cuadrados»; i sobre el *palmo de Mompeller* diu: «Excede en una tercera parte al comun; siete palmos de Mompeller, que son 10 de los nuestros, hacen una vara de aquella ciudad».

15. Segons el DCVB, en l'accepció setena, lletra *a*, *establlir* significa «parcel·lar una terra i vendre'n les parcel·les, generalment a terminis, entre diferents compradors» i ho relaciona amb Mallorca. Disponible en línia: <http://dcvb.iecat.net/establlir>. Així mateix, segons l'esmentat DCVB, en l'accepció *d*, *establliment* significa, a la volta, «porció de terra establida, venuda a terminis a diferents compradors per edificar-hi o conrear-ne les parcel·les» i ho torna a relacionar amb Mallorca. Disponible a: <http://dcvb.iecat.net/establliment>.

montes comunes por inmuebles”, no tiene contenido patrimonial exigible ni atribuye la cualidad de heredero, y el instituido en ella no responderá en ningún caso de las deudas hereditarias ni podrá ejercitar las acciones propias del heredero.

La atribución de la “legítima navarra” con esta sola denominación u otra semejante a los legitimarios designados de forma individual o colectiva en el acto de disposición cumple las exigencias de su institución formal».

O, en el passat, així ocorria amb la primigènia *Compilación de Derecho Civil Especial de Galicia* aprovada per la Llei 147/1963, de 2 de desembre, a propòsit de les institucions tradicionals gallegues (i de les comarques confrontants d'Astúries, Lleó i Zamora) anomenades *foros* i *pensiones forales*, on la norma civil es remet expressament a les «*unidades de peso, cuenta o de medida*» tradicionals, en l'article 30, regla primera:

«Artículo treinta.

Para hallar el capital de las pensiones forales pagaderas en especie se observarán, a falta de pactos, las reglas siguientes:

Primera. Las rentas fijas anuales que consistan en frutos, huevos, manteca, vino u otras especies de las que *se pesan, cuentan o miden, se valorarán conforme al precio medio que la unidad de peso, de cuenta o de medida haya tenido en la parroquia donde radiquen todas o la mayor parte de las fincas aforadas*, en el quinquenio anterior al año natural en que se haya instado la redención».

Institucions que avui, tot i no aparèixer esmentades en la vigent *Lei 2/2006, de 14 de xuño, do Dereito Civil de Galicia*, constitueixen exemples clars de la *tradició jurídica gallega* i, a més, en paraules de l'Exposició de Motius d'aquesta Llei, fàcilment comprensibles en llengua gallega, com a llengua germana romanç, expliciten el següent:

«Estamos ante un derecho vivo de Galicia. *Nado nos campos galegos, como emanación singular*

dun rico dereito agrario, desbordado hoxe, incluso na vida cotiá das súas urbes. Lonxe da preocupación de calquera tentación arqueolóxico-xurídica, a lei pretende regular institucións válidas para os intereses e as necesidades do pobo galego».

I afegeix, més endavant, el següent, íntimament relacionat amb la Cultura gallega entera:

«[C]omplétase a súa riqueza [del Dret Civil de Galicia] con aquelas institucións constitutivas dun réxime económico familiar con fórmulas específicas de dereito sucesorio, integradoras dunhas relacións xurídico-privadas de gran alcance, pois definen as formas familiares e o papel da casa no desenvolvemento *non só do dereito galego, senón tamén de grandes elementos explicativos da cultura galega*».

Ja se sap que tot això que explicam, i el seu fons substantiu, pel que fa a les Pitiüses, just a propòsit de la figura dels *tornalls*, podria considerar-se arcaïtzant, antiquat, passat de moda, i sense sentit en l'actualitat, i que està, tal volta, superat, avui en dia o, fins i tot, sumament arnat; com també ho és, i per tot, l'antiga expressió, de què hi ha mostres en el parlar formenterer (això és, en el català de Formentera), de la *jovada* [segons l'esmentat DCVB, i entre d'altres accepcions, «*extensió de terra que llaura normalment un parell de bous en un dia*», disponible a: <http://dcvb.iecat.net/jovada>], avui en complet o quasi en complet desús. Però el que no està superat, vet aquí el *quid* de l'assumpte, i s'havia de promoure i haver-se posat en valor, per la Llei agrària, era —és— l'escala territorial que els *tornalls* representen en el camp eivissenc i en el camp formenterer.

També cal donar a conèixer el que diu —i el que no diu— la *Real orden mandando publicar las tablas de correspondencia recíproca entre las medidas métricas, y las que actualmente están en uso, que se insertan á continuación*, dictada el 9 de desembre de 1852 pel Ministeri

de Foment, i com a assumpte de *Comercio*, durant el regnat d'Isabel II i objecte de publicació a la *Gaceta de Madrid* núm. 6763, de 28 de desembre de 1852, p. 1 a 4 (i que es pot trobar en la web del BOE, secció històrica, específicament en la *Gaceta històrica*: <https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1852/6763/A00001-00004.pdf>).

En concret, aqueixa *Real orden*, en descriure les mesures tradicionals, província per província, en l'àmbit del comerç i les mesures, assenyala el següent:

«MEDIDAS Y PESAS REMITIDAS POR LAS PROVINCIAS

[...]

BALEARES

PALMA

[...]

El destre mallorquín lineal

[4 metros, 214 milímetros.

El destre mallorquín superfi-

[cial... 17 metros cuadrados,

[75 decímetros id, 78 centí-

[metros id.

La cuarterada 71

[áreas, 03 centiáreas, 11 de-

[címetros cuadrados, 84 cen-

[tímetros id.

Un Área 5 destres super-

[ficiales, 16 varas cuadradas

[de Burgos, 0 pies id., 365 mi-

[lésimas de pie id.].

És a dir, quan des de la «*Diputación Provincial de Baleares*» es varen remetre a Madrid les presumptes «*Medidas y Pesas*» de la província, allà per la meitat del segle XIX, com ocorre i ha ocorregut amb totes les coses (l'exemple de la discussió del «*Proyecto de Ley de Compilación de Derecho Civil Especial de Baleares*» n'és la mostra més notòria i ve al cas, absolutament, a mitjan segle XX), només es varen enviar les de Mallorca (i es va fer creure que aqueixes mesures, i no altres de possibles, eren les de *tot* l'arxipèlag; quan a més a més també existia la figura, a Menorca, de la *quartera* de terra, amb una extensió superficial de 6.666 m²).

Això que deim —aquesta desconsideració— queda palesa per dos pistes que dona el que publica l'esmentada *Gaceta de Madrid* històrica: perquè baix de la paraula

«BALEARES», com s'ha transcrit més amunt, apareix la paraula «PALMA» (que, en realitat cal entendre que és Mallorca) i, sobretot, perquè, en desglossar les mesures superficials, delata de quina illa són exactament: «*El destre mallorquín lineal*» i «*El destre mallorquín superficial*», amb la qual cosa és lògic que, tot seguit, parli de «*La cuarterada*», mesura superficial típica mallorquina, en el benentès que el *destre* és una fracció interna de la *cuarterada*.

Doncs bé, en aqueixa mateixa *Real orden* de 1852 en referir-se a Navarra (i en concret a PAMPLONA, com a capital, que és el nom que esmenta) apareix com a mesura superficial navarresa la citada *robada de tierra*. Així: «La robada superficial de 1458 varas cuadradas. Vale 8 áreas, 98 centiáreas, 45 decímetros cuadrados, 60 centímetros id.»

Amb això queda demostrat que estam parlant d'institucions consuetudinàries, allí (a Navarra compilades i reconegudes l'any 1973, i mantengudes l'any 2019, amb sabor plenament historicista, però cert i intangible); aquí no, però existents de manera absoluta en l'inconscient col·lectiu agrari i jurídic. Com ocorre a Galícia, fins i tot, amb institucions compilades com «*o agro*», «*a agra*», «*o vilar*» i «*o lugar acasado*», i amb la figura anomenada «*o ferrado de terra*», aquesta última, la mesura gallega tradicional de superfície, no compilada explícitament però més que patent –costum notori– al llarg de Galícia com a mesura del país.¹⁶

16. Així apareix descrit, per exemple, al cèlebre llibre d'Alfredo García Ramos (1877-1834), titulat *Arqueología jurídico-consuetudinaria-económica de la Región gallega* (1912), Editorial: Madrid, Jaime Ratés; 196 p.; reeditada l'any 1984, pel Consello da Cultura Galega, Santiago de Compostel-la. Més informació a: <http://biblioteca.galiciana.gal/es/consulta/registro.cmd?id=5187> Aquest llibre, fins i tot permet el contrast de les institucions juridicoconsuetudinàries pitiüses no compilades, com ara la dels *tornalls*, amb l'esmentada del «*ferrado de terra*» des d'un punt de vista antropològic; figura gallega aquesta que és molt més, moltíssim més que una institució juridicoconsuetudinària arcaica, obsoleta o pura arqueologia, avui, en ple segle XXI, i explica

Paisatge eivissenc. *La terre et l'homme aux îles Baléares*. Jean Bisson, 1977.

O siga que ha quedat tot demostrat: a més a més de les *cuarterades* (de què tenia compte l'Estat), també tenim els *tornalls* pitiüses, com a mesura superficial que no ha sucumbit tot i aquesta *Real orden* del Ministeri de Foment de 9 de desembre de 1852, per tractar-se d'una institució consuetudinària secular pròpia de les Pitiüses que ha arribat al present, de manera inveterada.

Ja a la darrereria del segle XIX i la primeria del segle XX, l'esmentat registrador de la Propietat, Víctor Navarro Reig, en el seu treball *Costumbres en las Pithiusas* (1901), esmenta la figura del *tornay* com la pròpia d'Eivissa i de Formentera, si bé ja avisa que fora d'aquí s'ha pen-

sat que s'aplicaven les mateixes mesures i regles que a Mallorca, quan això no és cert.

Així per exemple, ho digué a propòsit de «las pesas y medidas que se usan en Iviza como propias del país, en las transacciones en que no se ha de emplear obligatoriamente el sistema decimal son las siguientes (algunas de ellas no están incluidas en las publicadas en 1886 por el Instituto Geográfico y Estadístico, que ha incurrido en el error, tan generalizado, de que Mallorca es la síntesis y el espejo de todo el archipiélago balear)».

I afegí, tot descrivint les mesures tradicionals a Eivissa:

«Lineales.-

Superficiales.- El *tornay* (se pronuncia *turnay*) es la medida tipo, y consiste en un cuadrado de treinta pasos de lado: equivale a 5,55147 áreas que viene á ser el *almud* de Albacete. Se subdivide en *destres*, y tiene treinta y uno de

estos, equivaliendo por tanto el destre á 0,179 áreas».

Més endavant afegí com a múltiples del *tornay* el següent: «el *cuarton* que vale cuatro tornays y veintitres destres, ó sea 26'32 áreas».

I, a més a més, explicita en un altre afegit addicional, prou important sobre el patró del que significa el *tornall* a les Pitiüses, el següent: «Tan fundamental es como medida agraria el tornay que, tratándose de un campo, el verbo medir, se traduce por *turnejar*».

Com veim, el *quartó* com a mesura superficial, a les Pitiüses és un múltiple del *tornall* (un augmentatiu, *in crescendo*), cosa que no ocorre amb el *quartó* com a mesura superficial a Mallorca, que és una fracció [una divisió de la *cuarterada*, segons el DCVB: *Quartó* (*i dial. cortó*). *m. e*) A Mallorca, el *quartó* és la quarta part d'una *cuarterada*, equivalent a 2.500 brases quadrades, o sia, 17'75 àrees, disponible a: <http://dcvb.iecat.net/quartó>]. O siga, i en resum, ni són ni signifiquen el mateix. Ni la seua funcionalitat expressa el mateix. A Mallorca un *quartó* és poca cosa –idea de petitesa– i a les Pitiüses el *quartó* és més gran que el propi *tornall*, és un augmentatiu de *tornalls*... i, a més a més, no mesuren el mateix. Igualment el *jornal* és un augmentatiu de *tornalls*.

Així ho plasmà el geògraf francès Jean Bisson (any 1977) a l'obra *La terre et l'homme aux îles Baléares*¹⁷ que constitueix un monument magistral de Ciència pel que fa a la descripció de l'arxipèlag en el nostre passat més immediat, amb aportacions prou incisives i que no podem obviar d'esmentar, tal i com ens recordà l'historiador eivissenc, i bon amic nostre, Antoni Ferrer Abárzuza,¹⁸ a qui havíem comentat que

17. Bisson, J. (1977). *La terre et l'homme aux îles Baléares*. Édusud. Aix-en-Provence. France, 1977, 431 p.

18. Li ho agraïm i això demostra que, com a exponent molt rellevant de la nova fornada d'historiadors pitiüsos (continuador de la tradició insigne representada pels historia-

estàvem estudiant la figura del *tornall*, i ens remeté a l'emblemàtica obra bissoniana. En efecte, a llarg del text de Bisson són més que nombroses les referències que fa a les diferències constitutives –estructurals– de les realitats agràries a les Pitiüses front a les de Mallorca i Menorca, inclòs el perquè físic, geogràfic, històric i, sobretot, pel que ara ens interessa, fins i tot, el perquè jurídic, amb les respectives tradicions, encarregades de formar mons diversos i paisatges també diversos; també pel que fa a la pròpia manera de conceptuar la terra, com s'esdevé de manera sintètica en el *Glossaire des mots habituellement utilisés a la campagne* (p. 401-403), i dels quals reproduïm els més significatius ara, inclosa la negreta ara, pel que fa a les institucions pitiüses, i el contrast amb Mallorca:

«Cuartera: unité de poids (blé: environ 60 kg, orge: 45 kg, avoine: 36 kg.).

Cuarterada: unité de surface = 0,71 ha. A Majorque les deux mots cuartera (peu employé) et cuarterada sont habituellement confondus (Toponyme: Ses Quarterades).

Cuartón: le ¼ d'une cuarterada = 17,75 ares. Unité de sur-

dors i canonges arxivers, autoritats en la matèria, D. Isidor Macabich i Llobet i D. Joan Mari Cardona [fins i tot, primer president del *Consell Assessor per al Manteniment, la Conservació i la Defensa del Dret Foral d'Eivissa i Formentera*, entre 1999, data de la creació i inici de l'actuació de l'òrgan assessor i 2002, data en què va morir], el seu coneixement profundíssim sobre la imbricació entre el Dret Foral pitiús i la Història a les illes d'Eivissa i Formentera, és una evidència constant i ell, en els seus treballs, ho ha expressat amb excel·lència summa. Així s'explicita, per exemple en la informació que em subministrà el 12-XII-2019, a propòsit del *tornall*: «*totes les mesures superfícials de la Reial Capbreuació de Miquel Gaietà Soler són en tornalls (1797)*». Una significació similar és la representada per l'historiador i canonge arxiver, Mn. Francesc Xavier Torres Peters, igualment bon amic nostre; qui, amb summa mestria, ha sabut expressar la relació més que intensa entre Història pitiüsa, Dret Civil propi i tradició cristiana i vivència de la Fe a la terra eivissenca i formenterera, inclosa la immanent i palesa vinculació al llarg dels segles de les Pitiüses amb l'Arxidiòcesi de Tarragona, amb clares repercussions de tot això en el món del Dret, tant en l'escrit com en el consuetudinari.

face habituellement utilisée dans les secteurs irrigués.

[...]

Destre: unité de surface = 1 775 m² (100 destres = 1 cuarton; 4 cuarterones = 1 cuarterada). Toutes ces unités de mesure sont habituellement utilisées dans les îles de Majorque et Minorque (**mais pas aux Pitiüses: cf. infra 'tornay'**), alors que le mot d'hectare n'est employé que par les agronomes non insulaires. Les vieilles matrices cadastrales ignorent l'hectare et ses sous-multiples.

[...]

Establit ou Establiment (Cast.: establecimiento): cession à bail emphytéotique (Majorque, Ibiza); à partir du dernier tiers du siècle dernier est devenu **synonyme de parcellation d'une propriété, l'unité de lotissement étant habituellement la cuarterada** (Toponymie: S'Establit, Establiment Vell, Nou...).

Tornay (Ibiza): unité de surface = 550 m²; 5 tornais = 1 jornal).

És a dir les diferències interinsulars són més que notòries, incontestables, com també el bagatge conceptual que cadascuna d'aquestes figures comporta, en tant que realitats polièdriques i expressives de formes culturals i mentals prou diverses, al llarg de l'arxipèlag.

Per aquesta raó, per a acreditar l'existència inconcussa d'aquesta figura pròpia d'Eivissa i Formentera com és el que representa el *tornall*, ens remetem *in toto* a l'Exposició de Motius de la *Compilación de Derecho Civil Especial de las Islas Baleares* de 1961, que és una mostra *per se* de la pervivència de les institucions consuetudinàries seculars, compilades i no compilades,¹⁹ com ara aquesta que comentam:

19. L'esmentat notari José Cerdá Gimeno, en l'obra intitulada *Costumbres Jurídicas en las Pithiusas* [Dykinson, SL. Madrid, 2011], dona una idea de la plasmació o concreció física de segregacions, parcel·lacions i divisions de les terres a Eivissa i a Formentera, tot seguint les formes tradicionals mitjançant *feixes* i d'altres expressions físiques de la terra, com ara *horts*, *terços*, *tancons* i *vels* amb ús dels *tornalls* com a pràctica ancestral de divisió, per tal de pagar les llogi-

«Preocupación especial ha sido la de integrar en la Compilación la totalidad del Derecho vigente en las islas de Ibiza y Formentera. Hasta ahora, sólo habían tenido consideración singular los heredamientos pactados en favor de los hijos nacerados, en las capitulaciones matrimoniales típicas de aquellas islas, estimándose sus restantes instituciones identificadas con las mallorquinas y sometiendo, en consecuencia al mismo régimen legal. *Con ello se reconoce la vigencia actual de un estado de derecho consuetudinario, transmitido de generación en generación, existente en las islas Pitiusas, constitutivo de un estatuto propio y que, salvo en contadas instituciones, se orienta acusadamente hacia la unificación con las normas del Código civil.*»

En conseqüència, la Llei agrària de 2014 havia d'haver-ho tengut en compte, cosa que no ha passat, amb infracció del que representa el respecte a la tradició pitiüsa en la matèria i la pròpia Compilació de 1990, així com també implica vulnerar l'article 30.27 de l'Estatut d'autonomia de les Illes Balears, a propòsit del Dret Civil a i de cadascuna de les illes de l'arxipèlag.

Però, fins i tot, la cosa és més greu, perquè tampoc la Llei agrària de 2019 no ho ha fet (reconeixer la institució), i resulta que l'any 2017 es va modificar pel Parlament la Compilació per la Llei 7/2017, de 3 d'agost i, entre d'altres qüestions es diu, a l'Exposició de Motius, el següent:

«S'inaugura també una línia de treball constant, relatiu a l'ordenació i modernització respectuosa de les institucions de la Compilació, *per tal de mantenir-la i desenvolupar-la com a corpus iuris de referència del Dret civil balear, les seves singularitats d'origen consuetudinari i la seva pluralitat normativa, amb l'ordenació de la matèria per Illes.*»

times, mitjançant la col·locació de *fites* i la realització d'altres operacions, com ara les de *tornejat* o *tornallejar*. Ho expressa així, amb aquestes expressions: «*fer ses tallades i posar ses fites*» i ho descriu, inclosa la figura dels «*medidors*» (p. 394).

De manera que l'estat de dret consuetudinari pitiús (a què es refereix l'Exposició de Motius de la primitiva Compilació de 1961), transmès de generació en generació, existent a les illes Pitiüses, constitutiu d'un estatut propi, expressat aquí en la forma de mesurar la terra i en la pròpia manera de quantificar-la, dividir-la i pensar-la (mitjançant la institució no compilada dels *tornalls*), s'havia –i s'ha– de respectar i mantenir; cosa que queda refermada per la pròpia Exposició de Motius de la darrera modificació per Llei de la Compilació de Dret Civil, l'any 2017.

v. Les dificultats per a assumir com a paràmetre o mesura de càlcul el tornall fora de les Pitiüses...

L'assumpció del *tornall* com a paràmetre superficiali propi i característic de les Pitiüses també s'ha reivindicat des d'un punt de vista estrictament polític (i identitari) al si del Parlament de les Illes Balears, en ocasions anteriors, però amb escàs èxit, com es deriva, de la *Compareixença RGE núm. 4889/09, sol·licitada per quatre diputats membres de la Comissió d'Economia, adscrits al Grup Parlamentari Popular, de la Consellera d'Agricultura i Pesca, per a informar sobre les mesures per a pal·liar els danys causats per les inclemències meteorològiques*, que va tenir lloc el dia 23 d'abril de 2009 [*Diari de Sessions de la Comissió d'Economia del Parlament de les Illes Balears*. VII legislatura. 2009, núm. 21].

El cas era que, davant els danys causats per les inclemències meteorològiques en l'agricultura, la Conselleria d'Agricultura i Pesca del Govern de les Illes Balears, al capdavant de la qual hi era la sra. Mercè Amer i Riera (d'origen i residència mallorquina), va idear una línia d'ajuts. Doncs bé, aquestes ajudes partien, com lamentablement passa amb tantes coses, d'una concepció uni-cèntrica mallorquina de les coses (a partir només de l'agricultura a Mallorca, i en concret a propòsit de la patata, cultiu molt estès a la localitat mallorquina de sa Pobla, amb severes pèrdues

en la producció, però que de la mateixa manera havia afectat l'agricultura a les altres illes, també amb pèrdues: Eivissa, Formentera i Menorca), fins al punt que les ajudes es basaven en subvencionar amb 200 euros per *quartó* de terra –és a dir, segons la forma o patró típic de Mallorca, tot tenint sempre en compte la figura mítica de la *quarterada* i el fet que *quatre quartos fan la quarterada* i que el *quartó* sobretot s'empra, com ja hem vist pel que referí l'esmentat Jean Bisson, per a terres de regadiu, i és el cas en el que descrivim– i segons les pèrdues produïdes. Doncs bé, la crítica, aguda i incisiva del llavors diputat i lletrat eivissenc sr. Josep Juan i Cardona, va consistir a explicitar per a coneixement de tots, l'existència d'altres formes o patrons de mesurar i pensar en rústic a l'arxipèlag, com ara la dels *tornalls*, propis de les Pitiüses, per ell esmentats, i així ho va expressar i reivindicar.²⁰

20. Es reproduceix, part d'aquest document a continuació, que és prou il·lustrativa. Es pot localitzar així: <http://web.parlamentib.es/repositori/PUBLICACIONS/7/comissions/EC-07-021.pdf>

«Té la paraula la Sra. Mercè Amer i Riera per fer l'exposició oral sense límit de temps. [...]

SR. PRESIDENT:

Per formular les preguntes o observacions, té la paraula en primer lloc per part del Grup Popular el seu portaveu per un temps màxim de deu minuts.

[...]

SR. JUAN I CARDONA:

[...]

Dic això perquè, per exemple, en el sector de la patata es pensa, i les mesures i les condicions estan pensades per a un lloc concret com és sa Pobla, la qual cosa està molt bé, però hi ha altres territoris que també han tingut problemes amb això de la patata i per exemple la mesura de superfície no és el quartó. Per tant, quan es volen establir unes ajudes –que vull realçar, Sra. Consellera, que vénen a ser les que el PP li va sol·licitar en una compareixença, vostè recordarà, en el Ple del Parlament–, resulta que si es donen 200 euros per quartó únicament a aquell que l'hagi assegurat ..., vull dir [em deman] si estam en un altre territori en què la mesura de superfície no sigui el quartó no sé com ho arreglarem. Això ho hauríem d'aclarir, perquè un quartó o quatre quartos, que seria la quarterada, no coincideix amb altres unitats de superfície com és l'hectàrea, i això s'hauria d'aclarir. Jo li recomana-

Deixam constància, en fi, que el conflicte en defensa de l'autonomia local interposat pel Ple del Consell Insular de Formentera, en la ja esmentada data del 20 de març de 2015, i del qual hem parlat en apartats anteriors, i que presenta clares repercussions civils, segons la tradició autòctona i el Dret agrari a i de cada illa, no va reeixir, per tractar-se d'un assumpte que, segons el Tribunal Constitucional, requeria que ho hagués interposat també el Consell Insular d'Eivissa, cosa que no va passar.

Emperò, malgrat aquesta no-legitimació completa de Formentera (que havia de completar-se amb la intervenció d'Eivissa), l'assumpte va donar lloc a la conformació de prou documentació sobre la matèria (inclòs el Dictamen 54/2015, de 6 de maig, del Consell Consultiu de les Illes Balears [ponència del jurista mallorquí Pere A. Aguiló Monjo])²¹ i

un seguit d'actuacions que expressen una voluntat de defensa d'aqueixa tradició civil (de caire agrari) pitiüsa que no es pot menys-tenir i que ha arribat al cim dels Tribunals espanyols i, almenys, n'ha quedat plasmada (i reivindicada) aqueixa peculiaritat agrària, pròpia de les Pitiüses, com a corpus de doctrina i davant el Tribunal de Garanties ha quedat palesa la realitat diferenciada i incontrovertible de les institucions del Dret agrari de cada illa de l'arxipèlag, amb totes les seues respectives peculiaritats.

En qualsevol cas, no estar de més referir que, segons el parer del Consell Insular de Formentera, i amb el degut respecte i la màxima consideració envers el Consell Consultiu de les Illes Balears, el Dictamen emès per l'Alt Cos Consultiu, dictat de Mallorca estant, no va acabar de comprendre les intencions ni la pròpia actuació de For-

mentera en aquest assumpte, amb una visió diferent, feta des de la perifèria territorial de la comunitat autònoma: és a dir, *sempre* el tema de la perspectiva, i les visions al si de l'arxipèlag; en ocasions, contraposades o divergents en les concepcions, fins i tot, de les coses...

En efecte, malgrat les al·legacions formulades pel Consell Insular de Formentera, resulta que ni el Govern de les Illes Balears ni, sorprenentment, al Consell Consultiu de les Illes Balears varen entendre que aquí no es parlava de legislació administrativa sobre pesos i mesures [qüestió sobre la qual, les Balears tenen competència merament executiva de la legislació estatal, ex article 32.6 de l'Estatut d'autonomia de les Illes Balears en relació a l'article 149.1.12a de la Constitució] ni tampoc no es parlava de Dret Civil compilat, sinó, i així es va dir en tot moment, es

ria d'ara en endavant, com a suggeriment, que quan es posin unitats de superfície fossin les reconegudes a totes les illes [de la Comunitat Autònoma]. Per tant està bé posar quartons però, si vol podem posar tornalls, podem posar quarterades, podem posar un altre tipus de superfície que també vindria bé».

21. El Dictamen del Consell Consultiu de les Illes Balears, en la part més significativa digué el que s'assenyala (la cursiva és nostra): «Consideración Jurídica

[...]
Sexta
[...]

*En cuanto a la cuestión regulada en el artículo 102.2.d de la Ley agraria, se puede admitir que la medida de 14.000 m² que se hace constar recuerda las **quarterades**, pero de eso a considerar que se afecta a la autonomía local de Formentera porque dicha norma no incluye ninguna referencia o no deja abierta la posibilidad a que se use la medida de los **tornalls**, hay mucha distancia. El uso normalizado de los estándares superficiales —como los pesos y medidas— está regulado hoy en la Ley 32/2014, de 22 de diciembre, de Metrología y está tan extendido que, prácticamente, no hay en las normas jurídicas ni en la documentación oficial o técnica referencias a otros patrones superficiales que no sean los del Sistema Internacional de Unidades (SI) declarado de uso legal en la Ley 88/1967, de 8 de noviembre (y antes en la Ley de pesos y medidas de 8 de julio de 1892). Esto no quiere decir que en el trato común, en las zonas rurales, las medidas superficiales tradicionales tengan aún hoy cierta preponderancia (**quarterades**,*

*quartons, hort, fanecada, etc.) y que las medidas en metros lineales o cuadrados no reciban una traducción en medidas tradicionales al hacer transacciones o al escriturarlas. En todo caso, el ejemplo que aporta el Gobierno en las alegaciones presentadas a este conflicto respecto de la isla de Formentera, nos da claras indicaciones que son las medidas estándares las que se usan en esta isla y que, cuando se trata regular unidades máximas o mínimas de superficie, no se recurre a las tradicionales como los **tornalls**. Nos estamos refiriendo a las Normas Subsidiarias de Formentera de 2010, artículo 68.1, que regula las condiciones de las parcelas, en las que se habla de un diámetro mínimo de 30 m, 35.000 m² por los terrenos calificados de SRP-ANEI, 50.000 m² en la zona 25-100 de la Mola, etc.*

Por otra parte, como reconoce la corporación insular, ni las **quarterades** ni los **tornalls** son medidas que consten en la Compilación de 1990, no forman parte del derecho compilado. Respecto a estas cuestiones, nos resulta inadmisibles la argumentación del Consejo Insular de Formentera en cuanto al hecho de que la Ley agraria tenía que dar impulso a la institución de la explotación **a mayoral** o incluir la medida física de los **tornalls** y que las supuestas afecciones de la Ley agraria sobre estos aspectos del derecho civil privativo pitiüso tocan de lleno competencias que son propias de los consejos de Ibiza y de Formentera, ya que son manifestaciones de la cultura propia de las islas Pitiüses, que radica con una «corporeidad» en los archivos notariales. Y no es admisible, en primer lugar, porque la Ley agraria es una ley sectorial que no está destinada a la re-

gulación de las instituciones propias del derecho civil de las Illes Balears y, por ello, no ha regulado de nuevo ninguna ni ha modificado ninguna, con independencia de que en su texto se haya hecho alusión a determinadas instituciones o realidades propias del ámbito agrario. Y en segundo lugar, porque esta materia, como es más que sabido, es de competencia exclusiva de la Comunidad Autónoma y los consejos insulares no tienen ninguna competencia normativa sobre ella. Desde el punto de vista jurídico, no se deben confundir las competencias normativas de «conservación, modificación y desarrollo del derecho civil propio de las Illes Balears» (artículo 30.27 del EAIB) con las competencias sobre patrimonio, cultura o archivos (artículos 70.6, 70.18 y 70.19 del EAIB) de los consejos insulares o la más amplia atribuida a los poderes públicos de velar por la protección y la defensa de la identidad y los valores y los intereses del pueblo de las Illes Balears (artículo 18.3 del EAIB). Sólo la lectura de estos preceptos ya es indicadora de que la acción sobre el derecho civil propio es una materia que tiene una entidad propia y que es inconfundible con el patrimonio histórico, la cultura, la identidad cultural, la defensa de la lengua o los archivos, aunque haya una relación nuclear de principio. En otras palabras, las acciones normativas que supongan conservación, modificación o desarrollo del derecho civil propio de las Illes Balears están incluidas en la actividad legislativa de la Comunidad Autónoma en el ejercicio de una competencia exclusiva prevista en el EAIB, con independencia de las particularidades de la iniciativa legislativa y la sensibilidad o cuidado que se deba poner en el

parlava estrictament de paràmetres no escrits: de tradició o, millor, de pràctica administrativa sobre mesures superficials de caràcter no escrit i, en el fons tot, d'autèntic Dret Civil agrari no compilat; és a dir de dret de caràcter consuetudinari i plasmat (recollit sobretot, com a praxi) en el parcel·lari agrari pitiús.

I tot provingué del fet que durant la tramitació de l'expedient al si del Consultiu el Govern de les Illes Balears va emetre un Informe –no previst en la Llei orgànica del Tribunal Constitucional a propòsit dels conflictes en defensa de l'autonomia local– que va provocar un error greu i manifest de concepció, que, a la volta, es va assumir acríticament pel Consell Consultiu. Com? Per què? De quina manera? Per la senzilla raó que el Govern de les Illes Balears cità l'article 68 del Pla Territorial Insular/Normes Subsidiàries de Formentera (d'ara endavant PTI/NNSS) i aqueixa cita concreta no podia ser més errònia, esbiaixada i equivocada, perquè aquest article fa esment de la parcel·la mínima en matèria de construccions d'habitatges unifamiliars aïllats en sòl rústic de Formentera, estrictament com a ús urbanístic (ús condicionat: construcció de cases tipus *xalet*), però no fa esment de la parcel·la mínima en matèria de

Batent a l'era, a Formentera. Fotografia de Rafel Bataller i Giralt. Fons Rafael Bataller. Arxiu Municipal de Blanes (AMBL).

construccions de caràcter agrari (ús admès), cosa ben diferent, que és al que sempre es va referir el Consell Insular de Formentera.

És a dir, l'article 68.1 del PTI/NNSS de Formentera, ho és només als efectes de l'article 25.2 de la Llei 6/1997, de 8 de juliol, del sòl rústic de les Illes Balears (habitatge unifamiliar aïllat, és a dir, i per entendre'ns, de construir *xalets* en sòl rústic), no als efectes de l'article 21 d'aquesta Llei, sobre estrictes i autèntiques construccions agràries, destinades a aquests usos (i no als urbanístics). Així es deriva del contingut i la rúbrica de l'article 21 esmentat: «*Activitats relacionades amb la destinació o amb la naturalesa de les finques*», precepte inclòs en el capítol III, relatiu a les *Activitats relacionades amb els usos admesos* del Títol III (sobre *Activitats*) de la Llei de sòl rústic. I així es deriva del contingut i la rúbrica de l'article 25 també esmentat: «*Activitats relacionades amb l'ús d'habitatge unifamiliar*», precepte inclòs en el capítol IV, relatiu a les *Activitats relacionades amb els usos condicionats* del Títol III (sobre *Activitats*) de la Llei de sòl rústic.

De manera que la informació que va fer arribar el Govern de les Illes Balears al Consell Consultiu de les Illes Balears, era (va ser) manifestament errònia: es referia a l'ús edi-

ficadori urbanístic en sòl rústic, no a l'ús edificadori agrari en sòl rústic. Aquest Informe tractà el sòl rústic de l'illa de Formentera, pel que fa a parcel·les mínimes, des d'un punt de vista dels usos urbanístics («Y, curiosamente, ni rastro de sus Tornalls, que según la alegación son 550 m²», fou l'expressió literal, sense cap consideració o intent d'aproximació cap a la tradició pitiüsa) i no des del punt de vista de la parcel·la mínima per a estrictes usos agraris (edificacions d'autèntica naturalesa agrària), qüestió en la qual el Consell Insular havia vingut reivindicant que s'empràs el paràmetre o l'escala dels *tornalls* (i els seus múltiples), com a expressió de la forma tradicional i juridicoconsuetudinària pròpia i exclusiva de les Pitiüses (i, per tant, de Formentera) de dividir, comptar, mesurar la terra i, en conseqüència, de construir edificacions de veritable naturalesa agrària (no de *xalets* a sòl rústic, ja que a això es dedica l'article 68 citat). I aquest article s'inclou en un capítol, el v, titulat *Edificacions relacionades amb l'ús d'habitatge unifamiliar* (articles 68 a 70). Ben al contrari, en cap moment el Consell Insular de Formentera havia parlat sobre res d'això –d'edificacions relacionades amb l'ús d'habitatge unifamiliar– sinó, estrictament, d'edificacions relacionades amb l'ús agrari.

proceso de elaboración de las normas. Pero en todo caso, para acabar, tenemos que reiterar que ninguna de estas cuestiones afecta a la autonomía local en el sentido que ha definido el Tribunal Constitucional y que hemos expuesto a lo largo de este dictamen. [...]

Finalmente, como hemos dicho en otros dictámenes, «no corresponde a este Consejo Consultivo realizar un análisis fiscalizador de las opciones normativas escogidas por el legislador [...]», en este caso, de la Ley 12/2014 «[...] si no incorporan una vulneración o afectación de la autonomía local de suficiente trascendencia». No obstante, el Consejo Insular de Formentera hace alusión al hecho de que el legislador habría podido instrumentar el proceso de elaboración de la norma de una manera más participativa.

Este Consejo Consultivo considera, de lege ferenda, que la Ley habría podido ser más explícita y, tal como dice la corporación insular, habría podido optar por soluciones normativas que fueran más sensibles a la realidad insular de las Pitiusas».

I referent a això, l'esmentat PTI/NNSS de Formentera li dedica l'article 66 sobre *Construccions que guarden relació amb la naturalesa i destí de la finca*. Per això i vist l'article 102.2.d de la Llei agrària de 2014, es va impugnar el precepte, tot sol·licitant primerament que si s'establí una superfície de parcel·la mínima per poder fer edificacions destinades als estrictes usos agraris es tingués en compte, en cada illa (o grup d'illes, en el supòsit de les Pitiüses), la tradició agrària, consuetudinària i parcel·laria pròpia de cada territori, que a Mallorca pot ser correcta, amb la figura *in mente* de les dos *quarterades* (assumides en qualsevol cas, en els 14.000 m² finalment aprovats, perquè a la fi sempre acabaran essent 14.206 m²), però que no ho era –correcta– a Eivissa i Formentera, perquè no es tenia en compte, en aquestes illes, la figura tradicional dels *tornalls* i dels seus múltiples, a partir dels 550 m², derivats de la tradició autòctona pitiüsa, i es va demanar que es plasmàs, en la superfície que es consideràs correcta i encertada; no en qualsevol cas, i petrificat per Llei, i únicament a la *mallorquina*, els 14.000 m² citats, sinó que es respectassin els usos i costums propis del parcel·lari agrari pitiús.

Però res; no es va tenir en compte res d'això i per aquesta raó Formentera es va veure compel·lida a interposar el conflicte en defensa de l'autonomia local (en defensa de la base física i jurídica de l'illa i dels seus pagesos) davant del Tribunal Constitucional i esperar que, finalment, es dirimis, amb plena Justícia, l'assumpte.

VI. Valoració final: la necessitat de l'assumpció del valor identitari i immaterial profund que el *tornall* comporta com a institució, dins i fora de les Pitiüses

No s'estava –ni s'està– reivindicant l'ús únicament d'un nom –el de *tornall*, qüestió que no és irrellevant per si mateixa i ja hagués estat una mostra de consideració i respecte– sinó que es tractava –es tracta– veritablement del seu ús material, com a qüestió de fons: es tractava

–es tracta– de descobrir si les extensions superficials (i el patró de la superfície mínima, fins i tot per realitzar-hi construccions d'estricta caràcter agrari) són o es basen en els *tornalls* pitiüsos i el parcel·lari genuí eivissenc i formenterer o, com de fet ha acabat passant, basant-se en les gairebé dos *quarterades* mallorquines. És a dir, la qüestió és material i de fons; substantiva. No merament nominalista. El fonamental era –és– que les unitats i els patrons superficials i de mesura –i l'escala territorial innata– són absolutament diferents entre les Pitiüses i Mallorca, *no que es diguin de manera diferent*, que també.

I sobretot, es tractava –es continua tractant– del fet que aquestes unitats i aquests patrons superficials propis de les Pitiüses són diferents dels altres de l'arxipèlag, i això és perquè obeeixen a les formes de transmissió i repartiment de la terra propis de la tradició jurídicocivil exclusiva d'Eivissa i Formentera. Aquesta singularitat indiscutible és la que va motivar que el Consell Insular de Formentera reclamàs el ple respecte, per la Llei agrària, al patró tradicional de mesurament (a partir del *tornall* i els seus múltiples) i, així, que existís absoluta concordança amb els usos agraris peculiars de l'illa, i, fruit de l'autonomia que l'Estatut d'autonomia li atorga, capacitat per fixar aquestes superfícies concretes (en puritat, remissió *in toto* al sistema consuetudinari de Formentera); acomodats, doncs, a l'estricta tradició formenterera i no a la materialment *imposada* tradició del Dret agrari de l'illa de Mallorca. I si bé en l'àmbit urbanístic, també perquè així ve establert en la legislació sectorial, s'utilitza el Sistema Internacional de Mesures, es va argumentar que no es pot obviar (i potser aquí hi ha la clau ignorada pel legislador autonòmic) que el Consell Insular de Formentera tenia –i té– plenes competències per fixar o modificar les dimensions de la parcel·la mínima a efectes urbanístics en l'àmbit territorial insular. Per tant, si es pretenia comparar o equiparar la regulació urbanística de la terra amb les

extensions superficials exigibles en rústica per a realitzar usos edificatoris agraris (no urbanístics), no podia ignorar de desmerèixer el fet que, en virtut de la Llei agrària, resulta una disparitat evident: Formentera té autonomia per fixar la parcel·la mínima a efectes urbanístics però es veié privada d'aquesta autonomia en aquesta concreta derivada agrària, on l'article 102.2.d de la Llei agrària de 2014 taxativament va preveure una exigència de, com a mínim, 14.000 m² de superfície mínima a les parcel·les en què es pretenguin realitzar construccions de caràcter agrari, com si es tractàs de gairebé dos *quarterades* mallorquines (sense tenir en compte la tradició agrària illenca dels *tornalls* i la seua escala territorial específica, basada en els múltiples de 550 m² i les diferències abismals de mesurament de les finques en unes i altres illes: és a dir, l'evidència del propi parcel·lari agrari en rústica; i la tradició per a unes divisions diferents en extensió superficial).²²

22. A més hi havia –i hi ha– una inconsistència manifesta perquè la pròpia Llei agrària de 2014, en fixar l'extensió superficial de les unitats mínimes de cultiu (article 96.2 i 96.4), per a Eivissa i per a Formentera, sí que preveïa que tot i estar establertes per Llei, aquesta regulació és, diguem-ne provisional, perquè poden ser objecte de canvi o modificació pel respecte al Consell Insular, mitjançant Reglament executiu insular *ad hoc*, on allò previsible és que hi hagi una remissió *in toto* al respecte al Dret consuetudinari. En aqueix sentit, l'article 96 esmentat fixà la unitat mínima de cultiu en secà (i en forestal) per a Eivissa i Formentera en 15.000 m² i, pel que fa al regadiu, en 5.000 m² (illa d'Eivissa), i en 3.500 m² (illa de Formentera). Ara la Llei agrària de 2019 en l'article 108.2 i 4 manté aquest mateix esquema –i la inconsistència apuntada, també–: la unitat mínima de cultiu en secà (i en forestal) per a Eivissa i Formentera s'estableix en 15.000 m² i, pel que fa al regadiu, en 5.000 m² (illa d'Eivissa), i en 3.500 m² (illa de Formentera). Aqueixes exigències, segons que preveu la pròpia Llei agrària vigent, es poden modificar o canviar pel Consell Insular respecte, mitjançant el corresponent Reglament executiu insular que ho reguli, on allò previsible (*tornam a dir*) és que hi hagi una remissió *in toto* al respecte al Dret consuetudinari, conforme a la tradició aquí descrita i reivindicada; però està per veure (?) com s'implementarà, si és que es fa, algun dia tot això.

Així mateix, i no menys important, cal recordar l'obvietat prou coneguda, i incontestable, de la naturalesa plural del Dret civil propi a i de cadascuna de les illes d'aquesta comunitat autònoma, que el fa ser divers i diferent per a cada territori de l'arxipèlag (excepte Formentera i Eivissa que comparteixen el mateix, per haver-se repoblat de manera definitiva Formentera a partir de 1696-1697 per eivissencs, i mantenir una unitat de cultura i tradició evidents) i que no es troba compilat en la seua totalitat, i és heterogeni d'unes illes a les altres. Això fa que no es puga assumir, de cap manera, la idea que la conservació, modificació i desenvolupament del Dret civil propi de les Illes Balears (article 30.27 de l'Estatut), és una competència exclusivament *legislativa* que ha d'exercir el Parlament i en la qual els consells insulars no tenen cap interès directe.

Això representa desconèixer la tradició múltiple del Dret Civil a les Balears, que atén una realitat i tradició pluriinsular evident i diferent, a cadascuna de les diferents illes, i l'existència d'ordenaments juridicocivils autònoms i diversos, segons les illes (tal qual resa la divisió per Llibres a la Compilació de 1961, en l'Exposició de Motius de la Llei 8/1990, de 28 de juny i, finalment, en la pròpia Compilació, avui vigent, amb l'afegit inconcús de la Llei 7/2017, de 3 d'agost i el que tot això, per *iuris continuatio* de quasi seixanta anys, representa). I, sobretot, desconèixer, per complet, com era el cas en l'assumpte debatut, que hi ha un àmbit molt ampli de Dret consuetudinari no compilat, com passa a les Pitiüses.

El valor identitari més que profund del Dret Civil propi per a les Pitiüses –aquí representat en la defensa de la institució del *tornall* i l'agrarietat subjacent– i per a Menorca, en particular el Dret no compilat, queda explicitat per les raons següents.

A.- Per la consideració, ni que fos per analogia indirecta, de l'antecedent inconcús que va representar en aquesta comunitat autònoma, la iniciativa legislativa efectuada el

Els camps formenterers que envolten Sant Ferran de ses Roques. Vista general.
Fotografia de Pere Català i Roca. Arxiu d'Imatge i So del Consell Insular de Formentera. Fons Pere Català i Roca.

1999 (legislatura 1999-2003), per part del Consell Insular de Menorca davant el Parlament de les Illes Balears de la Proposició de Llei sobre l'anomenat «Camí de Cavalls de Menorca», que finalment va reeixir i és l'origen de la Llei 13/2000, de 21 de desembre, del «Camí de Cavalls de Menorca», tot resultant que, entre d'altres qüestions, el Consell Insular de Menorca, en la seua iniciativa legislativa es va referir, com a fonament del text, a l'Exposició de Motius, també al Dret Civil propi de cadascuna de les illes (segons l'Estatut), la qual cosa acredita una territorialització evident i una interiorització clara del fet civil en aquestes respectives illes (en l'exemple, Menorca, i la seua tradició jurídica immemorial, aquí a propòsit d'aquesta servitud pública de pas). Fins i tot s'ha corroborat l'anterior, per la iniciativa legislativa que, tot partint del Consell Insular de Mallorca, ha donat lloc finalment a la Llei 13/2018, de 28 de desembre, de camins públics i rutes senderistes de Mallorca i de Menorca; és a dir també aplicable a Menorca, a més a més de Mallorca, com originàriament el seu Consell Insular va proposar, de clar contingut civil autòcton, com és evident per la matèria, tot referint-se explícitament a l'an-

terior Llei del Camí de Cavalls de Menorca.

B.- Per la consideració també, com a Dret autòcton paral·lel o comparat, de normativa autòctona de rang legal i de contingut estrictament civil (com va ser, en anys anteriors i coetanis, la relativa al Territori Històric de Guipúscoa, al País Basc, i a la Vall d'Aran, a Catalunya, respectivament, i a les seues institucions civils autòctones i a la seua compilació/actualització/modernització per part de les administracions territorials infra-autònòmiques d'aquests àmbits geogràfics, amb el seu ple concurs i la seua participació: respectivament l'actuació de les Juntres Generals de Guipúscoa i del Conselh Generau d'Aran, tot havent donat lloc finalment a la Llei 3/1999, de 26 de novembre, de modificació de la Llei del Dret Civil Foral del País Basc, en allò relatiu al *Fuero Civil de Gipuzkoa*, abans Dret no compilat i d'abast absolutament consuetudinari, *Fuero* avui englobat a la Llei 5/2015, de 25 de juliol, de Dret Civil Basc i a la part civil explícita de la tradició aranesa, dins la Llei 1/2015, de 5 de febrer, del règim especial d'Aran), que facultava –i facultava– a intervenir, per equivalència, en la defensa del Dret privatiu

de les Pitiüses (bé siga com a dret compilat, bé siga com a dret no compilat o consuetudinari), al Consell Insular de Formentera i al Consell Insular d'Eivissa, com a entitats territorials directament concernides.

C.- I, per la consideració, en fi, de tot el que representa la Convenció per a la salvaguarda del patrimoni cultural immaterial, feta a París el 3 de novembre de 2003, ratificada per Espanya el 6 d'octubre de 2006; Convenció que constitueix un Tractat internacional, dictada a instàncies de la UNESCO i que presenta una íntima relació explícita, fins i tot, amb el Dret Civil d'abast o contingut tradicional. Normativa internacional, aquesta, que s'ha concretat, per exemple, en la normativa general estatal sobre salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial (Llei 10/2015, de 26 de maig i, a nivell balear, per a més significació, i incontrovertible, en la molt recent Llei 18/2019, de 8 d'abril, de salvaguarda del patrimoni cultural immaterial de les Illes Balears, amb l'article 3.h, que diu textualment: «*El patrimoni cultural immaterial es manifesta, en particular, en els àmbits següents: h) Formes de sociabilitat col·lectiva i d'organització social, com també els usos i els costums tradicionals i el dret consuetudinari de cadascuna de les illes, inclosa la tradició jurídica privativa pròpia de cada illa*»), i, com es deriva de la Llei –en consonància plena amb l'Estatut– el protagonisme aquí és, per complet i *in toto*, atribuït als Consells Insulars; els autènticament concernits en l'assumpte.

Així mateix, també esdevenia d'aplicació, per analogia, i en execució de la Convenció internacional esmentada, el que va significar el Dret autònom paral·lel o comparat (en concret la legislació valenciana sobre reconeixement, protecció i promoció de les Senyes d'Identitat del Poble Valencià, incloses les jurídiques), que faculta a intervenir, per equivalència, en la defensa del Dret privatiu de les Pitiüses (bé siga com a Dret compilat, bé siga com a Dret no compilat o consuetu-

dinari), al Consell Insular de Formentera, com a entitat territorial directament concernida/afectada (en plena solidaritat, per la naturalesa intrínseca d'aquest Dret, amb Eivissa).

Però la cosa no acaba aquí, perquè encara hi havia –i hi ha– més arguments que demostraven, i demostraven, que escau la plena defensa del Dret Civil i de la tradició jurídica coagrària pròpia de Formentera, amb el *tornall* al front, com a exemple quintaessenciat d'aquesta qüestió, pel seu Consell Insular, a partir d'una consideració triple o trina, plural o múltiple del que això significa a les Pitiüses:

1a.- Per ser el Dret Civil privatiu de l'illa un element significatiu de la pròpia identitat de Formentera, amb tot el que això afecta el concret fet insular específic formenterer, en el més ampli espectre i el que significa la realitat cultural diferenciada, i singular, de les Pitiüses, en el conjunt de l'arxipèlag; inclosa l'existència –entre 1999 i l'any 2010– del *Consell Assessor per al Manteniment, la Conservació i la Defensa del Dret Foral d'Eivissa i Formentera* i, des de llavors, de l'actual *Consell Assessor de Dret Civil propi d'Eivissa i Formentera*, amb participació efectiva de Formentera en aqueix òrgan, ja siga amb el comú Consell Insular d'Eivissa i Formentera, ja siga quan existeixen dos Consells Insulars a les Pitiüses, el d'Eivissa i el de Formentera.

2a.- Per ser el Dret Civil privatiu de l'illa, un concepte estrictament jurídic de preceptiva salvaguarda, inclòs el respecte i la protecció precisos a la intangible tradició jurídica i històrica insular pitiüsa.

3a.- I, per les concretes atribucions competencials de caràcter administratiu que l'article 70 de l'Estatut li reconeix com a pròpies en tot un seguit de matèries, per ser un Consell Insular, i per impedir que això provoqui, simultàniament, una vulneració de l'autonomia que la norma estatutària li atribueix; i en el benentès que, com ja va testimoniar la primigènia Llei 5/1989, de 13 d'abril, de consells insulars, «*les illes Balears són una realitat*

geogràfica i històrica plural, desigual i diversa, de difícil articulació en un sistema conjunt d'institucions politicoadministratives», la qual cosa s'evidencia, també, i en grau superlatiu, en el respectiu Dret Civil de cadascuna d'elles, i més encara, en la seua plasmació consuetudinària no escrita, i sense possible refutació aquí, tot tenint en compte que les matèries agricultura i ramaderia són competència pròpia dels Consells ex article 70.12 de l'Estatut, i a les Pitiüses i a Menorca (apreci's degudament aquest matis), això ja passava, ni més ni menys, que des de 1999, amb la Llei 8/1999, de 12 d'abril, ex article 39.3 de l'Estatut d'autonomia originari; llei relativa a Menorca, a Eivissa i a Formentera (no a Mallorca, on la gestió l'exercia –i la continua exercint– el Govern balear) i dictada segons es va justificar «*per donar satisfacció a la voluntat d'autogovern de cada illa*», amb atribució fins i tot, com a pròpia, de la «submatèria» relativa als camins rurals.

En conseqüència, no és equivocat o temerari convenir que Formentera (igual que les altres illes de l'arxipèlag, pel que fa a l'específica tradició jurídica autòctona, la pròpia i específica de cadascuna d'elles) havia –i ha– de tenir, com a mínim, llibertat plena per reivindicar, exigir i poder exercir, amb caràcter general, la protecció del seu Dret Civil privatiu –amb independència que siga el Parlament de les Illes Balears el que aprovi l'expressió final compilada d'aquest Dret mitjançant Llei– i, amb més raó, per reivindicar, exigir i poder exercir la protecció d'aquest, el seu Dret Civil privatiu, si es tracta també de l'expressió consuetudinària (no compilada) d'aquell.

Per això resultava –resulta– obligat reconèixer aquestes competències en matèria de Dret Civil propi als dos Consells Insulars de les Pitiüses, ja siga Dret compilat (per demanar precisament la seua aplicació i coadjuvar *en i per* a la seua correcta aplicació), ja siga Dret no compilat (per evidenciar la pròpia existència i evitar que desaparegui i la seua completa desnaturalització o el seu ocàs).

Es tracta, doncs, d'un àmbit sagrat i intangible de la idiosincràsia del poble d'Eivissa i del poble de Formentera, i dels seus sentiments, com a col·lectivitats diferenciades. I no tenir-ho en compte, s'avindria –s'avé– molt malament amb l'obligada exigència, apuntada (però no desenvolupada) pel Consell Consultiu de les Illes Balears en l'esmentat Dictamen 54/2015, d'haver de ser els poders públics autonòmics i, per tots, el propi legislador balear, «*més sensibles a la realitat insular de les Pitiüses*», també en matèria agrària tradicional, com és el cas a propòsit del *tornall* i tot el que aquest comporta.

Per això, en fi, la redacció derivada de la Llei 7/2017, de 3 d'agost, de modificació de la Compilació de Dret Civil de les Illes Balears, és taxativa i reconeix aqueixa pluralitat del fet civil a nivell intern. I, sobretot, modifica per complet l'article 1 de la pròpia Compilació i s'hi introdueix un apartat 1r que explicita, en començar el text, una consideració palesa vers cada illa i el seu respectiu Dret Civil privatiu, compilat i no compilat, inclosa la tradició jurídica pròpia:

«1. El Dret civil de les Illes Balears es compona [sic, per “*es compon*”; en la versió castellana, diu “*se integra*”] pels drets civils històrics de les illes de Mallorca, de Menorca i d'Eivissa i Formentera, d'acord amb la tradicional divisió per llibres d'aquesta Compilació; per les normes autonòmiques que afectin la matèria de dret civil, dins del marc de les competències estatutàries; pel costum i pels principis generals del dret civil propi».

En resum: malgrat que la impugnació davant del Tribunal Constitucional, pel Consell Insular de Formentera, de la Llei agrària de 2014 (i el que ha suposat), no ha tengut, en aparença, l'èxit que s'esperava;²³ i encara més, la Llei agrà-

23. L'assumpte apareix descrit, amb extensió des d'un punt de vista estrictament jurídic, en aquest article nostre: «C.2. Conflictos en defensa de la Autonomía Local». [III. Los

Dones conduint un carro. Fotografia de Pere Català i Roca. Arxiu d'Imatge i So del Consell Insular de Formentera. Fons Pere Català i Roca.

ria de 2019 no ho ha millorat, resulta que tampoc no s'ha perdut la causa de la defensa del Dret Civil illenc i, en concret, aquesta específica de la tradició agrària autòctona representada pels *tornalls*, per complet. S'ha tractat materialment, per ara, d'una batalla guanyada o perduda, al 50 %; en particular vista la nova normativa que, *a posteriori*, i de manera sobrevinguda i ben correcta ara a nivell de Compilació de Dret Civil de les Illes Balears, pot fer virar el rumb d'aquest intent de protecció efectiva i vertadera de la tradició juridicoagrària pitiüsa.

I més si consideram el fet que aqueixa nova legislació autonòmica

diversos conflictos en defensa de la autonomía local promovidos en las Balears: años 2000-2018. Dictámenes del CCIB y Autos del TC, p. 277-334; [...] 3.6.El conflicto contra Ley 12/2014. Agraria. Formentera; p. 317-324]. Dins el llibre col·lectiu: *Doctrina consultiva: a propósito del 25 aniversario del Consejo Consultivo de las Illes Balears*. Consell Consultiu de les Illes Balears (Wolters Kluwer, 2019); Madrid, 949 p. El llibre es va presentar a Palma (Mallorca) en el si de les *xx Jornadas de la función consultiva* que varen tenir lloc els dies 24 i 25 d'octubre de 2019, organitzades pel Consell Consultiu de les Illes Balears amb motiu del 25è aniversari de la seua creació (1993-2018), amb reunió i presència de membres de tots els òrgans consultius del conjunt de l'Estat i, fins i tot, del propi Consell d'Estat espanyol.

ha creat un *Consell Assessor de Dret Civil de les Illes Balears* (del qual humilment i modestament formam part, en representació de Formentera) de composició plenament plural, paritària i igual de les quatre illes de l'arxipèlag i, a més a més, qüestió importantíssima i prou rellevant, com a reconeixement específic cap a les Pitiüses i el seu Dret Civil privatiu, consolida, amb rang de Llei balear, l'existència paral·lela i les funcions del més amunt esmentat *Consell Assessor de Dret Civil propi d'Eivissa i Formentera*, cosa que no tenen ni Mallorca ni Menorca. De manera que, per una via o per l'altra, ja s'intentarà el redreçament i la protecció efectius de *totes* les institucions civils pròpies d'Eivissa i Formentera, les compilades i les no compilades d'arrel consuetudinària,²⁴ com ara la molt

24. Ja des l'any 2003, venim difonent –i exigint així mateix la protecció jurídica explícita– d'aquestes particularitats jurídiques pitiüses d'origen consuetudinari, en l'àmbit local, autonòmic i, fins i tot, estatal. En concret, així es deriva del següents treballs nostres: (2003). «Els patrimonis especials». Dins: «*Comentaris a la Llei del patrimoni històric de les Illes Balears*», col·lecció *L'esperit de les Lleis* (2); ed. Institut d'Estudis Autonòmics, Govern de les Illes Balears, octubre de 2003; p. 161-200. Palma.

modesta i senzilla (pel que representa, si bé en el fons dona explicació al món rural pitiús i al seu cosmos particular, transit de tradició) dels *tornalls*, aquí tractats i defensats.²⁵

Així mateix, i com a cloenda i veritable assumpte de fons, la reivindicació d'aquesta institució agrària tradicional del *tornall* (i el que comporta), no s'ha de conceptuar com a exemple de buida erudició, pura arqueologia jurídica, raresa etnogràfica o peculiaritat costumista desfasada, sinó com a realitat viva (fins al punt que, en un altre ordre de coses i com a curiositat, també com

a paradoxa, ha donat nom fins i tot a una immobiliària a l'illa d'Eivissa) i, sobretot, cal reivindicar-la com a *institució* a recuperar plenament, amb autèntic contingut econòmic-productiu i, fins i tot, des d'altres punts de vista, amb contingut paisatgísticoterritorial cert, a més a més de ser l'expressió plena de la tradició lingüística pitiüsa més arrelada en el món agrari.²⁶

En efecte, el reviscolament de la institució, amb independència del pes efectiu *actual* del sector agrari a les nostres illes²⁷ –Eivissa i Formentera–, a la llarga tendria clara repercussió favorable en l'activitat econòmica i, sobretot, consideram, extrema rellevància en els àmbits alimentari i productiu (per a perso-

nes i animals), però també en l'ambiental i, fins i tot, en el paisatgístic, de cara a l'estratègia territorial total a seguir, a unes Pitiüses, avui per avui, abocades al turisme, que així veurien compensats desequilibris interns manifestos. Això s'aconseguiria amb un adequat *gir* cap als destinataris i gestors finals: els pagesos, amb una política de suport, foment i recolzament efectius cap als sabers tradicionals i la riquesa ecològica que representen, i el que poden servir-nos per als nostres dies, enfocat tot en el *producte local*, proper i d'òptima qualitat, d'immillorable sabor i amb preus assequibles.

La posada al dia, en fi, d'aquestes institucions agràries tradicionals, en correspondre's amb l'escala de les dos illes i de la seua realitat física, i adaptades al món globalitzat actual, serviria per donar major valor –i cultiu i explotació agrària efectiva, amb les construccions d'aquest caire que siguin necessàries, segons el parcel·lari propi– al camp d'Eivissa i al de Formentera; i, per damunt de tot, serviria per evitar el seu abandonament definitiu, perill evident i inconcús que cal neutralitzar/contrarestar siga com siga, en pro de la riquesa en tots els ordres i de la protecció de tot el paisatge illenc i, per l'evident, afavorir la biodiversitat productiva, amb el cultiu efectiu de la terra.

Bibliografia citada i fonts d'informació

- ÀUSTRIA, L. S. d' (1869-1891). *Les Balears. Descrites per la paraula i la imatge*. Volum I, *Les antigues Pitiüses*, I, 61. Promomallorca Edicions SL, 1999.
- BISSON, J. (1977). *La terre et l'homme aux îles Baléares*. Édisud. Aix-en-Provence. France, 1977, 431 p.
- CERDÀ GIMENO, J. (2011). *Costumbres Jurídicas en las Pithiusas*. Dykinson, SL. Madrid, 2011.
- GARCÍA RAMOS, A. (1912). *Arqueología jurídico-consuetudinaria-económica de la Región gallega* (1912), Editorial: Madrid, Jaime Ratés; 196 p.; reedició de l'any 1984, pel Consello da Cultura Galega, Santiago de Compostel·la. Disponible en línia: <http://biblioteca.galicianag.al/es/consulta/registro.cmd?id=5187>
- LLODRÀ GRIMALT, F. (2007). *Estudi sobre la formació i les fonts del Dret*

(2004a). «La protecció jurídica de la cultura popular i tradicional de les Pitiüses». Dins: *III Jornades de Cultura Popular de les Pitiüses*. Eivissa: Federació de Colles de Ball i Cultura Popular d'Eivissa i Formentera, p. 33-77. (2004b). «La protección jurídica de la cultura popular y tradicional. El ejemplo de las islas de Eivissa y Formentera». Dins: *El Consultor de los Ayuntamientos y de los Juzgados*, núm. 3, Madrid, 2004, p. 427-466. A tall d'exemple, el que diguérem en el segon treball esmentat (p. 66): «La pervivència d'aquest Dret tradicional (hereu de la tradició foral, del règim privatiu i del Dret viscut a les Illes, escrit o consuetudinari) a què ens referim se'n deriva del cos normatiu de la Compilació i de l'Exposició de Motius del seu text, atès que es mantenen amb caràcter de font no escrita, però sí vigent, diversos costums en les següents matèries: [...] en matèria de mesuratge de l'espai (per mitjà de la mesura tradicional pitiüsa dels *tornalls* i de les mesures tradicionals mallorquines de les *quarterades*, dels *quartons* i dels *destres*), del pes, de la capacitat i de la llargària». També en aquest article nostre, a la premsa pitiüsa, més recent: «Protecció del Dret consuetudinari. El Dret tradicional, protegit i reconegut a i per la novíssima Llei de salvaguarda del patrimoni cultural immaterial balear», publicat al Dominical del *Diario de Ibiza* el dia 26 de maig de 2019, p. 4. Disponible a: <https://www.diariodeibiza.es/pitiuses-balears/2019/05/26/proteccion-dret-consuetudinari/1069152.html>.

25. Valguin com a exemples, les nostres conferències intitolades «L'anomenat *Dret Foral* d'Eivissa i Formentera, més que un símbol d'identitat pitiüsa», organitzada per l'Ajuntament de Santa Eulària des Riu, i impartida el 19 de setembre de 2019 i «La construcció de l'imaginari col·lectiu i de les senyes d'identitat a les Pitiüses: el paper clau de l'anomenat *Dret Foral* d'Eivissa i Formentera» organitzada per l'Institut d'Estudis Eivissencs, i impartida el 9 d'octubre de 2019, on hem tractat, entre d'altres, aquestes qüestions.

26. En aqueix sentit, el geògraf mallorquí Antoni Ordinas Garau al treball *Genèrics toponímics polisèmics d'entitats geogràfiques a les Illes Balears*. Dins: *Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques; Els noms en la vida quotidiana*; Secció 8a, p. 1-13. Onomàstica. Biblioteca Tècnica de Política Lingüística. Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya; Barcelona, 2011. En aqueixa comunicació es tracta el *tornall* i 119 genèrics polisèmics més a les Balears, per fer un total de 120 veus, amb diverses subdivisions i classificacions possibles, per accepcions, on preval el caràcter agrari del terme. La definició que fa de *tornall* és la següent, segons la polisèmia que comporta la veu, fins i tot per illes a l'arxipèlag balear: «La part de camp assignada a cada parell per a llaurar-la, i la part de camp llaurada per un parell; en general s'assignava a cadascun un tros de trenta passes d'ample i de la llargada que donàs el sementer (Artà, Santanyí) [Mallorca]./ *Mesura superficial agrària, porció quadrada de terreny de trenta passes de cada costat, o sia, nou-centes passes quadrades (Eivissa)*. Mesura de trenta passes lineals, amb què es compta la feina de paredar (Mallorca) (DCVB, 10, p. 364, 1.5-6.7)./ Rem de bosc, tota la secció del bosc que pot tallar en un any una colla de talladors (DECLIC, 8, p. 610, v. *torn*) (Menorca)». Localitzable en línia així: <http://www.gencat.cat/llengua/BTPL/ICOS2011/195.pdf>.

27. L'expressió «les nostres illes» emprada a Eivissa o a Formentera, indistintament, a l'una o l'altra illa, se refereix exclusivament a aquestes dos illes, a les Pitiüses, com a senyal d'autoidentificació; no a Mallorca, per exemple. Per referir-se a Mallorca, i incloure també les Pitiüses, si l'expressió es fa des d'Eivissa o des de Formentera, s'emprarien d'altres expressions lingüístiques: i no es diria «les nostres illes», sinó «al conjunt de les illes» o «a les Balears» o «a l'arxipèlag balear» o alguna altra expressió similar.

Foral Pitiús (2006-2007). Beca d'investigació sobre el Dret Foral d'Eivissa i Formentera convocada pel *Consell Assessor per al Manteniment, la Conservació i la Defensa del Dret Foral d'Eivissa i Formentera* en 2006. Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Inèdit.

MACABICH LLOBET, I. (1960). *Historia de Ibiza. Costumbrismo*. I. CSIC. Patronato José María Quadrado. Instituto de Estudios Ibicencos. Imprenta Alfa. Palma (Mallorca).

——— (1966). *Historia de Ibiza. Costumbrismo*, II. CSIC. Patronato José María Quadrado. Instituto de Estudios Ibicencos. Imprenta Alfa. Palma (Mallorca).

MADOZ, P. (1846-1850). *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. 16 toms, Madrid, 1846-1850.

NAVARRO REIG, V. (1901). *Costumbres en las Pithiusas* (1901). *Memoria que obtuvo el quinto premio en el Primer Concurso Especial, sobre Derecho Consuetudinario y Economía Popular*, concurs obert per la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas, per a l'any 1897.

NAVARRO SÁNCHEZ, Á. C. (2003). «Els patrimonis especials». Dins: «*Comentarios a la Llei del patrimoni històric de les Illes Balears*», col·lecció *L'esperit de les Lleis* (2); ed. Institut d'Estudis Autònoms, Govern de les Illes Balears; p. 161- 200. Palma.

——— (2004a). «La protecció jurídica de la cultura popular i tradicional de les Pitiüses». Dins: *III Jornades de Cultura Popular de les Pitiüses*. Eivissa: Federació de Colles de Ball i Cultura Popular d'Eivissa i Formentera, p. 33-77.

——— (2004b). «La protección jurídica de la cultura popular y tradicional. El ejemplo de las islas de Eivissa y Formentera». Dins: *El Consultor de los Ayuntamientos y de los Juzgados*, núm. 3, Madrid, 2004, p. 427-466.

——— (2019). «Conflictos en defensa de la Autonomía Local». Dins el llibre col·lectiu: *Doctrina consultiva: a propósito del 25 aniversario del Consejo Consultivo de las Illes Balears*. Consell Consultiu de les Illes Balears (Wolters Kluwer, 2019); Madrid, p. 277-334.

ORDINAS GARAU, A. (2011). *Genèrics topònims polisèmics d'entitats geogràfiques a les Illes Balears*. Dins: *Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques; Els noms en la vida quotidiana*; Secció 8a, p. 1-13; Onomàstica. Biblioteca Tècnica de Política Lingüística. Departament de

Formentera des de l'aire: la insularitat extrema i l'escala territorial de l'illa. Fotografia de Markus Löffelsend. Arxiu d'Imatge i So del Consell Insular de Formentera. Fons Löffelsend.

Cultura, Generalitat de Catalunya; Barcelona, 2011. Disponible en línia: <http://www.gencat.cat/llengua/BTPL/ICOS2011/195.pdf>.

ROSSELLÓ VERGER, V. M. (2006). *Les Illes, redescobertes. Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Esplugues de Llobregat (Barcelona), 2006; 158 p.

TORRES RIERA, V. (1969). *El Pitiuso, Almanaque para Ibiza y Formentera 1969*, dirigit per Joan Castelló Guasch. Eivissa, p. 3-5.

VALLÈS I COSTA, R. (1995). *El món agrari tradicional: un intent de comprensió de l'Eivissa rural*. Ed. Mediterrània-Eivissa. Eivissa, 1995.

VENY, J. (1999). *Aproximació al dialecte eivissenc*. Palma (Mallorca): Editorial Moll, 182 p.

Prensa en paper: *Diario de Ibiza*.

En línia:

Diccionari Català-Valencià-Balear, d'A. M. Alcover-F. de B. Moll. Diverses veus. Disponible a: <http://dcvb.iecat.net>.

Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera (Consell Insular d'Eivissa i Formentera; ara Consell Insular d'Eivissa). Diverses veus. Disponible a: <http://www.eeif.es/veus/>.

Webs oficials:

CONSELL CONSULTIU DE LES ILLES BALEARS. Dictamen 54/2015, de 6 de maig de 2015. Dictamen relatiu al conflicte en defensa de l'autonomia local presentat pel Consell Insular de Formentera contra determinats articles de la Llei 12/2014, de 16 de desembre, agrària de les Illes Balears. Disponible a: <http://www.consellconsultiu.es/doctrina.aspx>.

GACETA DE MADRID (BOE). Real orden mandando publicar las tablas de correspondencia recíproca entre las medidas métricas, y las que actualmente están en uso, que se insertan á continuación (*Gaceta de Madrid* núm. 6763, de 28 de desembre de 1852, p. 1-4). Disponible a:

<https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1852/6763/A00001-00004.pdf>.

PARLAMENT DE LES ILLES BALEARS. Compareixença RGE núm. 4889/09, sol·licitada per quatre diputats membres de la Comissió d'Economia, adscrits al Grup Parlamentari Popular, de la Consellera d'Agricultura i Pesca, per a informar sobre les mesures per a pal·liar els danys causats per les inclemències meteorològiques. 23 d'abril de 2009. *Diari de Sessions de la Comissió d'Economia del Parlament de les Illes Balears*. VII legislatura. 2009, núm. 21. Disponible a: <http://web.parlamentib.es/repositori/PUBLICACIONS/7/comissions/EC-07-021.pdf>. I Debat i votació del dictamen de la Comissió d'Economia del Projecte de llei RGE núm. 8525/14, agrària de les Illes Balears (p. 7040 a 7057). *Diari de Sessions del Ple del Parlament de les Illes Balears* (núm. 150), del dia 2 de desembre de 2014. Disponible a: <http://web.parlamentib.es/repositori/PUBLICACIONS/8/ple/PL-08-150.pdf>.

TRIBUNAL CONSTITUCIONAL. Resoluciones Interlocutòries 149/2015 i 168/2015. Disponible a: <http://hj.tribunalconstitucional.es/HJ/es/Resolucion/Show/24646>. Auto 149/2015; <http://hj.tribunalconstitucional.es/HJ/es/Resolucion/Show/24685>. Auto 168/2015.

ÁNGEL CUSTODIO NAVARRO SÁNCHEZ ■